

Afsluttende evaluering

Projekt "Hør for livet"

Februar 2016

Indholdsfortegnelse

[1. FORORDET].....	3
[2. PROJEKTET]	5
2.1. Det hurtige projektoverblik	5
2.2. Antagelser bag projektet.....	5
2.3. Projektdesign og fokus.....	6
2.4. Projektets nytænkende elementer	7
2.5. Kursusforløbets indholdselementer og deltagere.....	8
2.6. Projektets styregruppe.....	9
[3. EVALUERINGEN]	10
3.1. Evalueringens fokus og metode.....	10
3.2. Evalueringens datagrundlag.....	10
[4. RESULTATERNE]	12
4.1. Informanternes overordnede vurdering af kursusforløbet.....	12
4.2. Informanternes oplevelse af centrale problematikker ved et høretab	13
4.3. Deltagernes fremmøde- og gennemførelsesstatistik.....	15
4.4. Informanternes kvalitative vurderinger af udbytte og effekter	18
4.5. Deltagernes livskvalitetsmålinger	24
4.6. Vurdering af projektets kortsigtede og langsigtede mål.....	29
4.6.1. Var projektets mål velvalgte.....	34
4.7. Vurdering af projektets tre nytænkende elementer	36
4.7.1. Forskellige holdsammensætninger	36
4.7.2. Pårørende som del af kursusedtagerne.....	38
4.7.3. Afsæt i en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling	41
[5. FAKTORERNE]	47
[6. KONKLUSIONEN]	50
[7. ANBEFALINGERNE]	53
7.1. anbefaling 1: Forankring.....	53
7.2. anbefaling 2: Spredning.....	54
[8. BILAGET].....	56

[1. FORORDET]

Denne rapport er en ekstern afsluttende evaluering af Høreforeningens projekt *Hør for livet*.

Hør for livet har været et udviklingsprojekt støttet af Social- og Integrationsministeriet med 1 ¼ mio. kr. til seks kvalificeringsforløb målrettet mennesker med enten et medfødt eller erhvervet høretab. Udviklingsprojektet blev sat i gang i november 2012 og afsluttedes i februar 2016.

Hvert af de seks kvalificeringsforløb – et kursus på fem fremmødegange fordelt med en opstartsweekend og fire seminardage – har løbet over ca. et halvt år. Kurset har sigtet mod at styrke deltagernes livskvalitet gennem at kvalificere til at *høre for livet*, dvs. give den enkelte deltager viden og forståelse for sin høresituation, pege på hørestrategiske muligheder for at skabe lyst, mod og ejerskab til at opretholde kommunikation og samvær med andre i hverdagen, trods et høretab.

Som nytænkende elementer har udviklingsprojektet undersøgt effekterne af (1) at arbejde bevidst med forskellige holdsammensætninger i forhold til målgruppens høretabsform, medfødt eller erhvervet høretab, (2) at inddrage pårørende som en del af kursets deltagere og (3) at planlægge og gennemføre kurserne med afsæt i en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling.

Denne afsluttende evaluering opsamler resultater fra hele projektforsløbet og kan læses uafhængig af den eksterne midtvejsevaluering fra august 2014. Evalueringsmetodisk er der benyttet en kombination af effektvurdering og virkningsevaluering, hvor der indgår såvel kvalitative som kvantitative data.

Evalueringen har haft sit fokus rettet mod:

- At indsamle og dokumentere projektets samlede og mest centrale resultater
- At undersøge og 'teste' rigtigheden af projektets antagelser
- At vurdere projektets nytænkende elementer
- At identificere betydningsfulde faktorer for de dokumenterede resultater
- At give anbefalinger til indsatser, der kan nyttiggøre resultaterne

130 mennesker har gennemført kvalificeringsforløbet *Hør for livet*, fordelt med 65 personer med et høretab og 65 pårørende. Informanter fra samtlige hold har udtrykt stor begejstring og stort udbytte af kursusforløbet, idet deres tilfredsheds- og successscore har ligget på et 4-tal som det mest hyppige, tæt fulgt af et 5-tal med baggrund i en skala, hvor 1 var lavest og 5 højest.

Samtlige kursister (personer med høretab) har gennemført en livskvalitetsmåling, der er foretaget som en scoring af 12 livskvalitetsparametre før og efter kurset. Resultaterne viser, at næsten 8 ud af 10 kursister på Hold 1-3 har oplevet en forbedret livskvalitet. Og at tallet er øgedes til mere end 9 ud af 10 kursister på Hold 4-6.

Deltagernes udbytte samler sig under fire temaer, der angår (1) ny viden, forståelse og erkendelser om høretabet og egen høresituation; (2) ejerskab til høretabet og indoptagelse af nye høre- og handlestrategier, der bryder med tidligere uhensigtsmæssige mønstre og strukturer; (3) mødet med ligestillede med hvem man kan udveksle erfaringer og dele viden, hvilket får

afgørende betydning, fordi man kan spejle sig i hinandens hørehistorier, finde inspiration og brugbare levestrategier for fremtiden; og (4) etablering af et egentligt netværk, der udspringer af en usædvanlig tillid og åben dialog på de enkelte hold, og bliver et netværk, som deltagerne i et fremadrettet perspektiv bruger som sparringspartnere og støttende ligestillede. Inddragelse af pårørende som del af kursusedtagerne har vist sig som en stor gevinst for både den pårørende og personen med høretab. Den helt afgørende faktor for deltagernes store udbytte vurderes at være projektets bevidste strategi for deltagernes læring og udvikling.

Evalueringsrapporten er opbygget med følgende afsnit:

Kapitel 2 – [PROJEKTET] – der introducerer, hvad projekt *Hør for livet* omhandler, hvilke antagelser projektet har taget sit afsæt i og en opstilling af de mål og succeskriterier, som projektet er designet ud fra, og som evalueringen er vurderet efter.

Kapitel 3 – [EVALUERENGEN] – der præsenterer mere uddybende evalueringens fokus, metode og datagrundlag.

Kapitel 4 – [RESULTATERNE] – som fremlægger evalueringens resultater. Kapitel 4 er rapportens hovedkapitel og består af syv afsnit. Overskrifterne synliggør, hvad der er afsnittenes fokus.

Ved at orientere sig i indholdsfortegnelsen kan læsere gå direkte til de resultater, der har størst interesse. Kapitel 4 begynder på side 13.

Kapitel 5 – [FAKTORERNE] – trækker de elementer frem, som har vist sig vigtige for at opnå projektets resultater.

Kapitel 6 – [KONKLUSIONEN] – opsamler i kort form evalueringens konklusioner.

Kapitel 7 – [ANBEFALINGERNE] – har fokus på at nyttiggøre evalueringens resultater ved at give anbefalinger til fremadrettede indsatser.

Indledningsvis vil evaluatoren gerne takke de interviewpersoner, der velvilligt har stillet tid, viden og erfaringer til rådighed for udarbejdelse af denne evalueringsrapport.

En særlig tak til Høreforeningens landsformand Majbritt Garbul Tobberup og projektleder Anne Mette Paarup Kristensen for et rigtig godt samarbejde.

Kirstine Ipsen

*Ekstern evaluator og konsulent, cand. mag. og MBA
Februar 2016*

[2. PROJEKTET]

2.1. Det hurtige projektoverblik

Projektet *Hør for livet* har været et udviklingsprojekt støttet med 1 ¼ mio. kr. af Social- og Integrationsministeriet til seks kvalificeringsforløb målrettet mennesker med enten et medfødt eller erhvervet høretab og deres pårørende. Projektet har løbet i perioden november 2012 til februar 2016.

De seks forløb har sigtet mod at kvalificere til at *høre for livet*, dvs. at give den enkelte deltager viden og forståelse for sin høresituation, pege på hørestrategiske muligheder for at skabe lyst, mod og ejerskab til at opretholde kommunikation og samvær med andre i hverdagen, trods et høretab.

Projektets deltagere har aldersmæssigt ligget mellem 35-60 år. Aldersgruppen blev valgt ud fra et kriterium om at befinde sig inden for den erhvervsaktive alder – en fase, karakteriseret ved, at man etablerer familie, job, karriere, socialt liv mv. og således står i mange udfordrende situationer i arbejds- og fritidsliv, hvor kommunikation og samspil med andre er helt centralt. Og hvor et høretab kan være en stor udfordring. Unge med høretab i alderen fra 18-35 år står i lignende omstændigheder, men har ikke indgået i målgruppen for dette udviklingsprojekt, da Høreforeningen ved projektets tilblivelse allerede havde tilbud målrettet denne gruppe.

Deltagerne – benævnt som henholdsvis *kursisterne* og *de pårørende* i rapporten – er kommet fra hele Danmark. Kursisterne er mennesker med høretab og hver af disse deltagere har skullet invitere en nærtstående med på kurset som sin pårørende. De har især været ægtefæller/samlevende, men også voksne søskende, voksne børn og en kollega har indgået i pårørendegruppen. Deltagerne er blevet fordelt på hold ud fra geografisk tilknytning – et sjællandshold, Fyn og øerne, to hold i Trekantområdet, et i Nordjylland og i Hovedstaden.

Hver kursist har deltaget i et kursusforløb strækkende sig over én weekend og fire seminardage fordelt over ca. seks måneder, hvilket betyder, at der årligt har været afviklet to kursusforløb. De pårørende deltog i forløbets midterste tre seminardage.

Projektet fastlagde deltagerantallet til 12 kursister og 12 pårørende, dvs. 24 deltagere på hvert af de seks hold, hvorved 144 deltagere har kunnet deltage som det maksimale i alt.

2.2. Antagelser bag projektet

Ideen om et kvalificeringsforløb for mennesker med høretab blev født ud fra Høreforeningens erfaringer med og evidensbaseret litteratur om, at målgruppen meget ofte går igennem en række følelsesmæssige, sociale, fysiske og praktiske belastninger, når de rammes af et høretab, uanset høretabet er medfødt eller erhvervet.

At blive ramt på evnen til at høre – og dermed kommunikere – er et alvorligt og indgribende handicap. Det sætter alle sociale relationer under pres, fordi kommunikation er kernen i samspillet og samværet med andre. Derfor oplever mange det som et 'angreb' på identitet og selvopfattelse, når de bliver ramt på hørelsen, hvilket ofte også påvirker selvværdet.

En kommunikationssituation, der går skævt, kan opleves som et nederlag, hvis man opfatter sig selv som en væsentlig grund til problemet. Et nederlag, der kan aktivere følelser af utilstrækkelighed, afmagt, frustration og vrede. Og også et nederlag, hvor lyst og mod til at kommunikere med andre over tid kan blive mindre. Det kan blive starten på en negativ spiral, hvor personen med høretab langsomt trækker sig fra sociale relationer mod større og større isolation.

Antagelserne blev fremført og systematiseret ved en workshop for centrale medarbejdere i Høreforeningen, projektets arbejdsgruppe, som opstart og faciliteret af en ekstern konsulent, der har været tilknyttet projektet. Antagelserne har udgjort baggrunden for projektets design.

2.3. Projektdesign og fokus

Workshoppen, hvor problemstillinger og udfordringer bag det at have et høretab blev drøftet af arbejdsgruppen, dannede afsæt for formulering af projektets overordnede formål og mål – og udgjorde dermed retningsgivere og styringsredskaber for det videre projektdesign.

Arbejdsgruppen beskrev, hvilke *forandringer* projektet skulle sigte mod for målgruppen, hvordan sådanne forandringer ville kunne skabes via specifikke indsatser (kursusforløbets design), og hvordan der kunne ses tegn på og måles forandringer hos deltagerne.

Den eksterne konsulent opstillede projektets *forandringsteori* som en visuel model af projektets indre sammenhænge¹. Og forandringsteorien dannede sammen med formål, mål, indikatorer og deskriptorer, samt succeskriterier en vigtig værktøjskasse for projektets styring og refleksion undervejs.

Det centrale fokus i kvalificeringsforløbet blev udpeget til at dreje sig om at opleve forbedret livskvalitet og at fastholde kommunikation og samvær med andre, trods høresituation. I mere projektorienterede termer blev formål og mål fastlagt som følgende:

Formål

- *At mennesker med et medfødt eller erhvervet høretab oplever øget livskvalitet via et kvalificeringsforløb, der styrker kommunikation og interaktion med andre mennesker – hvad enten det er i familien, på arbejdet, under uddannelse eller i fritidslivet.*

For at opnå formålet opstillede projektet fire mål med henblik på indfrielse i løbet af kvalificeringsforløbet, dvs. mål på den korte bane – og to mål med et lidt længere sigte.

Projektets **mål** på kort sigt:

1. At målgruppen kender og forstår sin høresituation.
2. At målgruppen styrker sin faglige viden om hørelse og kompenserende foranstaltninger.
3. At målgruppen har overblik over den offentlige høreomsorg og dens tilbud.
4. At målgruppen udvikler virkningsfulde høretaktikker og forbedrer sin kommunikation og interaktion med såvel kendte som ukendte personer, personer med eller uden høretab – og i differentierede kontekster.

¹ Den grafiske fremstilling af forandringsteorien er placeret som bilag 1 til rapporten.

Projektets mål på længere sigt:

5. At målgruppen har en subjektiv oplevelse af en forbedret livskvalitet.
6. At målgruppen oplever at få styrket sit netværk med ligestillede.
(Netværksgrupper er et forum for erfaringsudveksling, der kan give inspiration til bedst mulig håndtering af egen situation. Fremadrettet kan netværk være en betydelig faktor i forhold til at forebygge social ensomhed, fordi motivationen til at opretholde andre relationer og kontakter også styrkes gennem netværk med ligestillede).

Projektets succeskriterier:

Projektet opstillede endvidere tre succeskriterier som interne styringsredskaber. De har været følgende:

1. At 85 % af deltagerne har en forbedret score på livskvalitet, når den enkeltes samlede livskvalitetsscore sammenlignes før og efter kursusforløbet.
2. At der bliver en gennemførelsesprocent på de enkelte hold på 75 %, sv.t. at 9 af 12 deltagere gennemfører forløbet.
Ideen her er, at det er kursets enkelte indholdsdele, som udgør elementer, der kan understøtte oplevelsen af livskvalitet; hvis kursisten deltager i hele kurset, er sandsynligheden for at opleve livskvalitet størst.
3. At 10 af 12 deltagere på hvert hold gennemfører en kommunikationssituation, som deltageren før kurset har oplevet vanskelig håndterbar. Hvis holddeltagelsen er mindre end 12 er succeskriteriet at højst 2 deltagere undlader at gennemføre udfordringen.

2.4. Projektets nytænkende elementer

I *Hør for livet* er der bevidst arbejdet med tre for Høreforeningen nytænkende elementer. Elementerne har været følgende:

1. Forskellige holdsammensætninger
2. Pårørende som del af kursusdeltagerne
3. Kursusplanlægning og gennemførelse med afsæt i en bevidst læringsforståelse

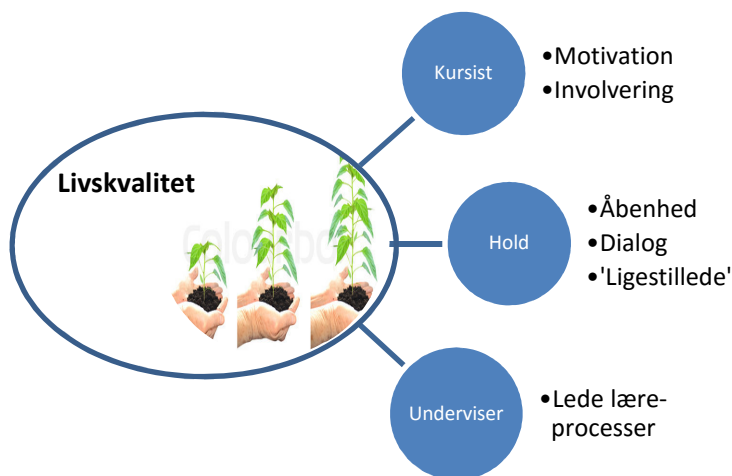
Kursisterne har høretab, som enten er medfødt eller erhvervet. Det har været en central idé at afprøve potentialerne ved at **sammensætte deltagerne bevidst i forskellige konstellationer** omkring disse høretabsformer. Dette, fordi Høreforeningen har erfaringer med, at et høretab opleves og tackles forskelligt afhængig af, hvornår høretabet er opstået. Ville der således kunne opnås gevinster for deltagerne ved at udnytte enten ligheder eller forskelle til at skabe konstruktive gruppedynamikker og øvepladser for kommunikationssituationer baseret på disse forskelligheder?

I de tre første forløb blev holdene derfor sammensat med ét hold for kursister med erhvervet høretab, ét hold med deltagere, hvor høretabet er medfødt og det tredje med blandede deltagere. Ud fra projektets erfaringer – opsamlet ved midtvejsevalueringen – blev det vurderet, at *blandet deltagersammensætning* gav størst dynamik og muligheder for at tilføje perspektiver til deltagerens oplevede udfordringer. Derfor blev projektets *sidste tre kursusforløb alle sammensat af kursister med både medfødt og erhvervet høretab*.

Inddragelse af pårørende som del af kursusforløbets deltagere bygger på en antagelse om, at pårørende dels er en overset ressource for personen med høretab. Pårørende er en vigtig part i hverdagen og har derfor i lige så stor grad behov for indsigt i, hvad et høretab generelt og specifikt betyder for den nærtstående for, at den pårørende kan være en god støtte. Dels, at det i sig selv kræver en indsats at finde sin pårørenderolle; ligesom personen med høretab skal igennem en personlig erkendelsesproces og bevidstgørelse i forhold til eget høretab skal den pårørende afklare, hvordan vedkommende kan håndtere rollen på sidelinjen. Kommunikation og samspil er under pres ved et høretab. Det gælder ikke mindst i de nære relationer.

Selve designet af kvalificeringsforløbet har taget afsæt i en drøftelse af læring mellem projektleder og den eksterne konsulent ud fra et udgangspunkt i voksenpædagogik og 'læring som social praksis' – og dermed **en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling**. Væsentlige elementer har her været betydningen af deltagernes aktive involvering i form af at skubbe læreprocessen hen, hvor det giver mening og har betydning for deltagernes hverdag; at skabe samtale og refleksion om dét, der læres, for at skabe nye erkendelser og mulighed for at gøre brug af fællesskabets erfaringer; at fastholde nye forståelser gennem øvelser og (hjemme)opgaver knyttet til hverdagens reelle udfordringer og for at styrke mestring i dagligdagen og 'livet'. Tilgangen har været understøttet med en *læringskontrakt*, udviklet specifikt til projektet og henvendt som et redskab til kursisterne for at gøre indholdet meningsfuldt og relevant.

Projektets formål om at skabe øget livskvalitet hos deltagerne har således i stor grad hvilet på *samspillet* mellem deltagernes motivation for læring og udvikling – både individuelt og som hold – og på kompetencer hos kursusleder og undervisere i forhold til at kunne igangsætte og lede sådanne læreprocesser.

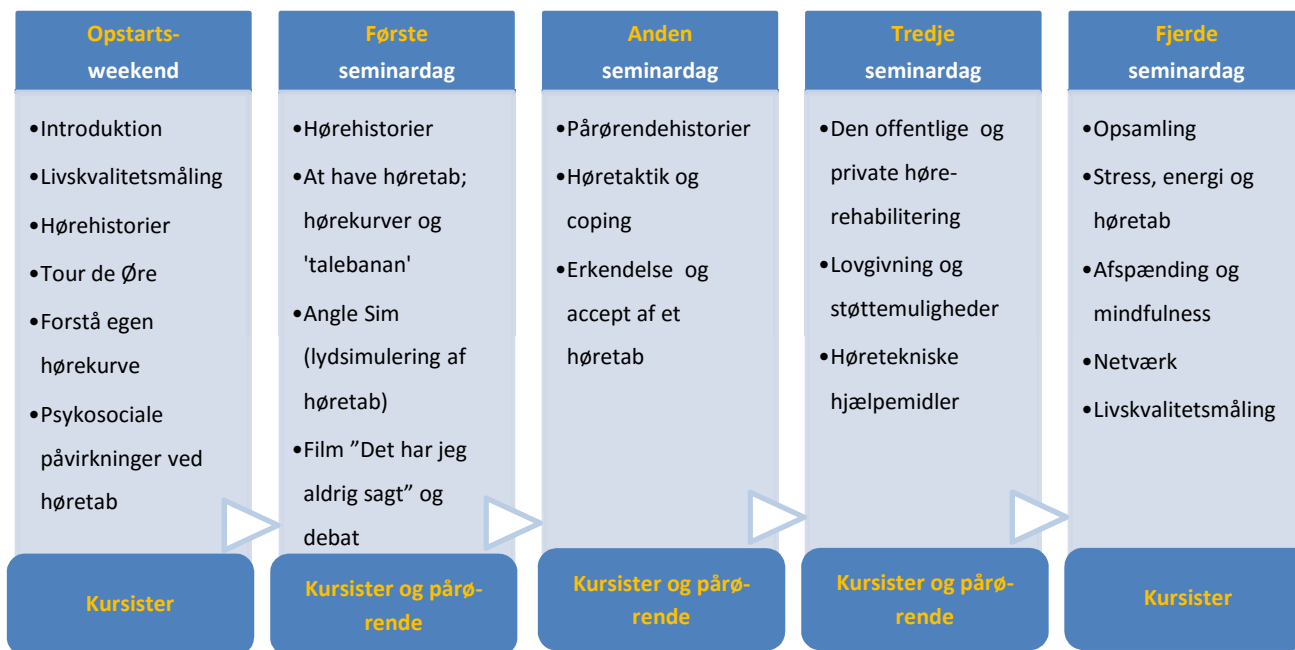
2.5. Kursusforløbets indholdselementer og deltagere

Kurset *Hør for livet* har indholdsmæssigt været opbygget omkring de angivne hovedtemaer i figur 1 placeret lidt forskelligt på de seks hold og med varierende tyngde ud fra bl.a. holdets behov og ønsker. Der er temaer, som har været i fokus på flere seminardage, selvom de af figuren kun fremgår på én dag.

Hørehistorier har været et centralt og gennemgående indholdspunkt, formidlet såvel mundtligt som skriftligt af aktuelle og tidligere kursister. Også de pårørende har skriftliggjort deres for-

tællinger om, hvordan det er at være pårørende til et menneske med høretab. Historierne er levede fortællinger, som virker ved at illustrere vigtige pointer fra de overordnede oplæg og være fortællinger, som den enkelte deltager kan relatere til i større eller mindre grad.

På oversigten er deltagerne på de enkelte seminardage synliggjort.

Figur 1. Oversigt over hovedtemaer i Hør for Livet

2.6. Projektets styregruppe

Projektet har været organiseret med en styregruppe, hvor styregruppemedlemmet "projektleder" har forestået udførelsen af projektets aktiviteter.

Styregruppens medlemmer:

- Per Nielsen (Center for Specialundervisning for voksne, Københavns Kommune)
- Kai Lundsteen (Beskæftigelseskonsulent, Jobcenter København)
- Jon Juel Thomsen (brugerrepræsentant)
- Pia Mikkelsen (styregruppeformand)
- Malene Brandt (projektleder) og Anne Mette Paarup Kristensen (projektleder)

[3. EVALUERINGEN]

3.1. Evalueringens fokus og metode

De centrale spørgsmål i evaluering generelt samler sig om *i hvilket omfang – og på hvilken måde mål og indsatser er indfriet* for at kunne vurdere i hvilken grad, man som projektholder har opnået dét, som man gerne ville med sit projekt – og således gøre status på, hvordan man kom i mål.

Evaluering kan benyttes i alle faser af et projekt og foretages som både interne og eksterne evalueringer. Dette projekt har benyttet sig af intern evaluering som løbende tilbagemeldinger fra deltagerne til kursuslederen og små netbaserede surveys udarbejdet af kursuslederen. Derudover af **to eksterne evalueringer**; én midtvejs i projektet, dvs. efter gennemførelsen af tre af de seks kvalificeringsforløb, og den aktuelle, som er projektets **afsluttende evaluering** efter, at alle seks forløb er afholdt.

Denne afsluttende evaluering bygger videre fra midtvejsevalueringen, idet resultater fra midtvejsevalueringen er indarbejdet i denne evaluering, så *evalueringen kan læses uafhængigt af midtvejsevalueringen*. Den afsluttende evaluering fremstiller således resultaterne af det samlede projekt, som de træder frem ved projektets afslutning, men synliggør også hvordan indsatser, der ved midtvejsevalueringen blev peget på som mulige fokusområder for forbedring, er blevet inddraget i de tre sidste forløb.

Den afsluttende evaluering vurderer, hvilke resultater – effekter og virkninger – projektet har opnået, idet virkningerne af projektets aktiviteter vurderes i lyset af projektets opstillede mål og succeskriterier.

Udover *effektvurdering* er der benyttet en evalueringstype kaldet *virkningsevaluering*. Det er en evalueringstilgang, hvor man – udover vurdering af effekter – også er undersøgende på, hvad det er for faktorer, som har skabt effekterne (virkningerne). Sådanne faktorer er interessante at identificere, fordi de fungerer som knapperne man skal dreje på, for at opnå de tilstræbte virkninger et projekt har opstillet. Det betyder også, at hvis Høreforeningen fremover ønsker at gøre *Hør for livet* til et fast tilbud for dets medlemmer, skal de i gennemførelsen af kurset bygge på disse faktorer.

I den afsluttende evaluering har fokus været rettet mod:

- At indsamle og dokumentere projektets samlede og mest centrale resultater, idet projektets mål har udgjort omdrejningspunktet
- At undersøge og 'teste' rigtigheden af projektets antagelser
- At vurdere projektets nytænkende elementer
- At identificere betydningsfulde faktorer for de dokumenterede resultater
- At give anbefalinger til indsatser, der kan styrke og nyttiggøre resultaterne

3.2. Evalueringens datagrundlag

Grundlaget for den afsluttende evaluering har baseret sig på både kvantitative målinger og kvalitative vurderinger.

De kvantitative målinger er deltager- og fremmødestatistik, gennemførelsesgraden af en obligatorisk opgave og resultater af deltagernes livskvalitetsmålinger. De kvantitative målinger har inddraget data fra alle kursusforløb, dvs. fra Hold 1-6.

De kvalitative vurderinger bygger på fokusgruppeinterviews med kursusedtagere fra Hold 4, 5 og 6. Disse interviews er for Hold 4 og 5 gennemført ultimo oktober 2015, dvs. for Hold 4 lige knapt et år efter, at deltagerne afsluttede kurset, og for Hold 5 knapt et ½ år efter kursets afslutning. Denne placering af interviewene har givet mulighed for at vurdere virkninger på længere sigt. For Hold 6 er interviewet lagt i umiddelbar forlængelse af kursets afslutning, dvs. mens udbyttet var mest muligt 'frisk'. Midtvejsevalueringen foretog også sine kvalitative vurderinger i umiddelbar forlængelse af kursets afslutning på Hold 2 og 3. Der har været tilmeldt 4-6 kursister fra hvert hold til fokusgruppeinterviewene.

Derudover er der foretaget telefoninterviews med 2-3 pårørende fra hvert hold, samt interview med Høreforeningens landsformand Majbritt Garbul Tobberup og projektleder og hørekonsulent Anne Mette Paarup Kristensen.

Kursister og pårørende, der har deltaget i evalueringen, har stillet deres fritid til rådighed for evalueringens gennemførelse.

Projektet har skiftet projektleder tre gange undervejs. Det skete midtvejs under Hold 2's kursusforløb, idet projektlederen Malene Brandt fik nyt arbejde. Sekretariatsleder for Høreforeningen, Pia Mikkelsen overtog Hold 2, færdiggjorde forløbet og stod for hele gennemførelsen af Hold 3. Hørekonsulent Anne Mette Paarup Kristensen har fungeret som projekt- og kursusleder for Hold 4, 5 og 6.

Den afsluttende evaluering er gennemført af ekstern konsulent og evaluator Kirstine Ipsen, der har indsamlet og bearbejdet data, samt foretaget afrapporteringen i form af den aktuelle evalueringsrapport.

[4. RESULTATERNE]

Dette kapitel fremlægger de centrale resultater af kursusforløbet *Hør for livet* gennemført på projektets seks hold.

Kapitlet åbner med en præsentation af informanternes overordnede vurdering af kursusforløbet. Herefter følger et mindre afsnit, hvor de centrale problematikker ved at have et høretab trækkes frem i kraft af informanternes omtale af disse i evalueringen. Dernæst fremlægges en oversigt af deltagernes fremmøde- og gennemførelsesstatistik på de seks hold. Under fire temaer præsenteres herefter informanternes kvalitative vurderinger af deres centrale udbytte ved at have deltaget i kursusforløbet. Disse temaer følges op af en opgørelse af deltagernes livskvalitetsmålinger som et samlende og kvantitativt udtryk for projektets effekt. Hernæst fremlægger evaluator en vurdering af opfyldelsesgraden af projektets både kortsigtede og langsigtede mål, samt en vurdering af målenes relevans i et fremadrettet perspektiv. Kapitlet afrundes med et selvstændigt afsnit omkring vurdering af projektets tre nytænkende elementer: holdsammensætninger, pårørende som kursusdeltagere og brug af en bevidst læringsstrategi. Projektets tre succeskriterier bliver inddraget og vurderet i afsnittene om fremmødestatistik, deltagernes kvalitative udbytte, tema tre og under livskvalitetsmålingerne.

Der er anvendt *kursiveringer*, hvor der er benyttet direkte udsagn fra informanter.

4.1. Informanternes overordnede vurdering af kursusforløbet

Det er gennemgående for alle seks hold, at kursisterne og deres pårørende har haft **et meget stort udbytte** af kursusforløbet: *Kurset gav som helhed langt over end, hvad jeg havde forventet.*

Udtrykt med en talværdi mellem 1-5, hvor 1 er lavest, 3 er middel og 5 højest, er samtlige kursist-informanter blevet bedt om at score kursusforløbets succes. Succesgraden udtrykker et overordnet og generelt tilfredshedsniveau hos deltagerne – og sætter en forståelsesramme for de videre resultater.

Resultaterne viser, at informanterne har en tilfredsheds- og successcore af kursusforløbet med et **4-tal som det mest hyppige, tæt fulgt af et 5-tal**. Der er ingen, som har scoret forløbet med et 3-tal.

Informanternes begrundelser for ikke at have scoringer under 4 knytter sig til en generel oplevelse af have opnået en større livskvalitet som følge af kurset. Forklaringer på et 4-tal, fremfor 5, begrundes med praktiske svipsere eller *rum for forbedringer*: På to af de første hold blev det nødvendigt at flytte nogle kursusdatoer, og inddragelsen af de pårørende på kurset blev kommenteret som værende et område, der yderligere kunne forbedres.

Disse forbedringspunkter har været indarbejdet på de sidste tre hold, hvor der ikke er blevet ændret i datoer og de pårørende har følt sig *fuldt ud som med-kursister*. På disse hold er 4-tallet enten forbundet med nogle eksterne oplægsholdere, hvis indlæg var for lange eller en

efterspørgsel efter mere viden om høretekniske hjælpemidler, fordi området og dets muligheder opleves vanskeligt for kursisterne at få overblik over.

4.2. Informanternes oplevelse af centrale problematikker ved et høretab

Projektet blev sat i gang pga. Høreforeningens talrige erfaringer med, hvor indgribende et høretab er i hverdagen både arbejdsmæssigt og i fritiden. Den gennemgående erfaring er, at et høretab negativt påvirker menneskers livskvalitet. Evalueringen har set på 'rigtigheden' af disse problematikker mhp. om grundlaget for projektets design var 'rigtigt' vurderet.

Problematikkerne er en virkelighed, som er fuldt genkendelig i evalueringens datamateriale: *Vi er alle hæmmet i hverdagen af vores høretab, tabet fylder meget i hverdagen.* I både deltageres hørehistorier og informanternes spontane udsagn i forbindelse med evalueringen bringes det frem, hvordan livet med et høretab er indgribende. I interviewene træder udfordringerne frem, *fordi* informanternes sætter deres positive udbytte af kurset i kontrast til denne virkelighed.

Deltagerne beretter om et høreproblem, der ikke bare handler om, at hørelsen er forringet og at lyd opfattes svagere med et behov for 'at få skruet op for lyden', men om et høretab kan *ledsaget* af fx skelnetab, tinnitus, lydoverfølsomhed, problemer med at retningsbestemme, hvor lyden kommer fra og svimmelhed.

Høretabet sætter sig igennem i mange områder af hverdagens almindelige praksis; det gør det vanskeligt at følge med i samtaler, at opfange beskeder i forbifarten, at tale i telefon, følge med i TV uden undertekster, høre radio, musik, deltage i større forsamlinger – møder, foredrag, teater, koncerter – hvor flere taler på samme tid, fra forskellige retninger, hvor der er baggrundsstøj, dårlig akustik etc. Sådanne udfordringer gør sig gældende i såvel arbejds- som fritidsliv.

Udsagn dokumenterer; fordi kontakt med omverdenen og andre mennesker er så essentielt for personlig og faglig udvikling, velvære, selvfølelse og selvforståelse påvirker et høretab selve livskvaliteten.

Informanter fortæller, at når man misser pointer i både formelle, arbejdsmæssige sammenhænge og under hyggesnak, eller flere gange i løbet af en samtale skal bede om at få noget gentaget – påvirker det kommunikationen og hele samspillet med andre: Det giver anledning til *pinlige oplevelser og uheldige reaktioner*, hvor informanternes kan berette om at være blevet opfattet som *mærkelig, langsom, uengageret* eller *kedelig*.

Med oplevelser lig disse er det nærliggende at trække sig fra sociale sammenhænge; hørehistorier synliggør, hvordan frokosten sammen med kolleger bliver skiftet ud med at spise alene, at fritidsinteresser stille glider ud, sociale arrangementer aflyses, hvorved omfanget af relationer over tid reduceres. Der bliver flere aktiviteter sammen med få mennesker eller alene. En understøttende faktor for dette 'mønster' er træthed og udmattelse, fordi høretab slider på energien, eftersom det koster ekstra ressourcer, når man skal koncentrere sig om at høre. Eller at mange ikke har kendt til høretekniske muligheder, som ville kunne kompensere for noget af høretabet og understøtte det vigtige kommunikative samspil med omverdenen.

Flere beretter om oplevelsen af *eksistentielle livskriser* eller perioder med *sorg, depression og social angst*. Mange har slidt for at fastholde et job, som de tidligere har kunnet varetage med stor succes, men nu må opgive, fordi høretabet blev forværret. En del har fyringer i bagagen, fordi jobbet krævede god hørelse, eller der ikke var muligheder for jobtilpasninger i takt med, at hørelsen ændrede sig. At miste tilknytningen til arbejdsmarkedet er for flere det ultimative tab, der efterlader en følelse af *afmagt* og at opleve sig *fravalgt*.

Med sådanne indgribende erfaringer – oplevet i forskelligt omfang af deltagerne – har det for de fleste været en kamp gennem tiden at skulle erkende sit høretab og acceptere den høresituation, man er i – som modsætning til dét at fremstå 'kompetent', ikke mindst pga. angsten for konsekvenserne af ikke at blive opfattet sådan. Som én sagde: *Jeg har ladet som om, jeg kunne høre for at være normal, at andre ikke skulle opdage, hvor dårligt jeg hører, så de ikke tror, jeg ikke kan.*

Essensen i fremstillingen af 'centrale problematikker ved at have et høretab' er, at det er over for netop sådanne udfordringer og livserfaringer af følelsesmæssig, social og praktisk karakter, at deltagerne har oplevet, at *Hør for livet* som kvalificeringsforløb har fungeret hjælpsomt og som et vendepunkt, hvad enten høretabet har været medfødt eller erhvervet.

Heidis hørehistorie

År 2002: *Jeg er til øveaften i mit folkemusikbigband, hvor jeg har spillet musik i 10 år, men jeg må køre hjem før tid. Siger til orkesterlederen, at jeg skal have orlov. Jeg kan ikke holde ud, når blæserne sætter ind. Det er for højt, og jeg vågner ind imellem om natten med tinnitus.*

År 2006: *Vi er med skolen på tur til København, i teatret om aftenen. Alle omkring mig griner højt af det, der bliver sagt på scenen. Der er mange gamle mennesker blandt tilskuerne, og jeg fatter ikke, at de kan høre det, når jeg ikke kan høre en sætning. Ringer til hospitalet og spørger, om jeg ikke snart kan få en tid. Der er to års ventetid, men jeg fortæller dem, at når jeg underviser i engelsk, må jeg ned og stå lige foran eleverne for at høre, hvad de siger. Ofte må de gentage to og tre gange, før jeg har hørt det. Og det gør naturligvis eleverne usikre. Jeg får en tid og mine første høreapparater!*

År 2007: *Efter et arrangement på skolen cykler min datter og jeg hjem sammen. Hjemme i sengen kører det hele pludselig rundt som en karrusel. Jeg kravler ud til wc'et og kaster op. Sygemelder mig i tre dage. I lang tid efter er jeg meget svimmel. Lægen siger, det er virus på balancen. Det er en meget stresset tid både privat og jobmæssigt.*

År 2008: *På skolen er jeg nu gået lidt ned i tid. Har fået en assistentordning og høreapparater, der passer til den støj, jeg arbejder i. Alligevel er det ulideligt for mig. Jeg kan ikke skelne lyde fra hinanden og forstå, hvad børnene siger. Der er mange møder og uro i personalegruppen. Jeg bliver hurtigt træt og stresset.*

År 2010: *Det er sjældent, at jeg deltager i noget udenfor skolen. Passer mit arbejde, men går hjem og lægger mig på sofaen hele eftermiddagen. Min familie tager til fødselsdage uden mig, og hvis jeg er med, kan jeg finde på at gå ud og sætte mig i bilen. Jeg har mistet alle mine interesser og aflyser stort set alt, der involverer andre mennesker. På jobbet magter jeg ikke at være social med kollegerne. Spiser alene for at få ro. På pædagogisk weekend går jeg op på mit værelse efter dagens program, mens de andre hygger med vin og latter nedenunder.*

- Fortsættes

År 2011: Efter en lang mødedag på skolen uden nok pauser for mig vågner jeg om natten med en slem gang tinnitus. Jeg ringer til skolen og sygemelder mig. Inderst inde ved jeg, at jeg aldrig kommer mere. Min hørelse er faldet næsten 10 db siden 2010. Min læge advarer mig om depression, hvis jeg fortsætter som lærer. Jeg er meget træt og udmattet. I weekenden kører jeg ned på skolen og henter mine ting.

År 2012: Jeg er stadig sygemeldt. Stille og roligt er jeg ved at komme mig. Men der er sorg og tab forbundet med perioden. I december kommer min skoleleder hjem i mit køkken med en opsigelse. Efter 21 år som lærer er det slut!

År 2013: Jeg bliver ansat med løntilskud i 9 måneder på et museum. Det er helt fantastisk at opleve et job, hvor der ikke er støj og dårligt arbejdsmiljø. Jeg er begyndt at gå til syning og motionerer ofte. Jeg har også fundet et nyt lille orkester, hvor jeg atter oplever musikglæden. Jeg ordner have og sætter mig ind i alt om planter og træer. Jeg holder min 50 års fødselsdag uden at høre ret meget, for mine høreapparater skruer ned hver gang, der er støj.”

År 2014: Har fået nye høreapparater, der giver mig så meget glæde. Jeg kan høre min datter tale på bagsædet af bilen. Der er musikprogram i, så jeg nu selv kan spille musik. Jeg er tilbage i sociale sammenhænge, var bl.a. på ø-lejr og dansede til kl.2, fordi musikken ikke var for høj. Jeg har overskud og melder mig til "Hør for Livet".

– Heidi

4.3. Deltagernes fremmøde- og gennemførelsesstatistik

Projektets design har været baseret på deltagelse af op til 12 kursister og deres 12 pårørende, 24 deltagere i alt pr. hold. Projektet har haft følgende **succeskriterium** omkring deltagernes gennemførelse:

- At der bliver en gennemførelsesprocent på de enkelte hold på 75 %, sv.t. at 9 af 12 deltagere gennemfører forløbet.

Ideen bag kriteriet har været, at det er kursets indhold og forløb, der skal understøtte kursisternes forøgelse af livskvalitet; jo større deltagelse i kursets seminardage, jo højere sandsynlighed for livskvalitetsforbedring.

Antal tilmeldte

Der har været tilmeldt følgende antal deltagere til *Hør for livet*, fordelt på de seks forløb.

Hold	Kursister	Pårørende	Deltagere i alt
Hold 1	12	12	24
Hold 2	7	7	14
Hold 3	12	12	24
Hold 4	10	10	20
Hold 5	12	12	24
Hold 6	12	12	24
Samlet antal	65	65	130

Projektet har således haft **deltagelse af i alt 65 mennesker med høretab og 65 pårørende**, 130 deltagere i alt. Det lavere antal på hold 2 oplyses at være betinget af *personlige om-*

stændigheder, hvor flere tilmeldte måtte melde fra igen før kursets begyndelse. Hold 4 var fyldt op til 12 deltagere, men to var nødsaget til at springe fra lige før opstart.

Fremmøde og gennemførelse

På hvert kursusforløb er deltagernes fremmøde på de enkelte seminar dage registreret, herunder årsager til fravær for at kunne identificere evt. barrierer. Fremmøde og gennemførelse fordeles sig på følgende vis:

Fremmøde HOLD 1

Dato	5.-7. april 2013	25. maj 2013	16. juni 2013	14. sept 2013	5 okt 2013
Kursister	12	11	11	11	11
Pårørende	-	11	10	10	-
Fremmøde	<ul style="list-style-type: none"> • Fravær skyldes sygdom og forhindring i at kunne deltage 				
Gennemførelse	<ul style="list-style-type: none"> • 11 kursister og deres 11 pårørende gennemfører forløbet • 1 kursist og dennes pårørende frafalder kurset efter to fremmødegange • Gennemførelsespct. er 92 % → succeskriterium er indfriet 				

Fremmøde HOLD 2

Dato	6.-8. sept 2013	5. okt 2013	16. nov 2013	11. jan 2014	1 feb 2014
Kursister	7	7	6	4	6
Pårørende	-	7	5	2	-
Fremmøde	<ul style="list-style-type: none"> • Fravær er generelt forårsaget af sygdom, ved det større frafald den 11/1 er der angivet én som sygemeldt og de øvrige fem som forhindret i at deltage 				
Gennemførelse	<ul style="list-style-type: none"> • 6 kursister og deres 6 pårørende gennemfører forløbet • 1 kursist og dennes pårørende frafalder kurset efter to fremmødegange • Gennemførelsespct. er 86 % → succeskriterium er indfriet 				
Bemærkninger	<ul style="list-style-type: none"> • Kursuslederen får nyt job undervejs i forløbet og overtages af sekretariatslederen i Høreforeningen 				

Fremmøde HOLD 3

Dato	21.-23. februar 2014	15. marts 2014	26. april 2014	10. maj 2014	1. / 6. juni 2014
Kursister	12	11	11	12	11
Pårørende	-	11	11	12	-
Fremmøde	<ul style="list-style-type: none"> • Fravær skyldes sygdom. 				
Gennemførelse	<ul style="list-style-type: none"> • 12 kursister og deres 12 pårørende gennemfører forløbet • Gennemførelsespct. er 100 % → succeskriterium er indfriet 				

Fremmøde HOLD 4

Dato	5.-7. september 2014	4. oktober 2014	25. oktober 2014	8. november 2014	29. november 2014
Kursister	10	9	8	8	8
Pårørende	-	9	8	8	-
Fremmøde	• Fravær skyldes sygdom og forhindring i at kunne deltage				
Gennemførelse	• 9 kursister og deres 9 pårørende gennemfører forløbet • 1 kursist og dennes pårørende frafalder kurset efter første seminarweekend • Gennemførelsespct. er 92 % → succeskriterium er indfriet				

Fremmøde HOLD 5

Dato	30./1-1. februar 2015	7. marts 2015	21. marts 2015	18. april 2015	9. maj 2015
Kursister	11	12	11	12	12
Pårørende	-	12	11	11	-
Fremmøde	• Fravær skyldes sygdom og forhindring i at kunne deltage				
Gennemførelse	• 12 kursister og deres 12 pårørende gennemfører forløbet • Gennemførelsespct. er 100 % → succeskriterium er indfriet				

Fremmøde HOLD 6

Dato	21.-23. august 2015	19. sept 2015	25. okt 2015	7. nov 2015	28. nov 2015
Kursister	12	10	10	11	11
Pårørende	-	10	11	11	-
Fremmøde	• Fravær skyldes sygdom og forhindring i at kunne deltage				
Gennemførelse	• 12 kursister og deres 12 pårørende gennemfører forløbet • Gennemførelsespct. er 100 % → succeskriterium er indfriet				

Af oversigterne fremgår det, at **succeskriteriet** om min. 75 %'s gennemførelse, sv.t. maksimalt ophør af tre kursister/pårørende ud af 12 – **er fuldt indfriet på samtlige hold**. Således er der ingen hold med mere end én kursist/ pårørende, der stopper forløbet, og tre af de seks hold har 100 %'s gennemførelse. Ligeledes kan man iagttage et **højt kontinuerligt fremmøde på de enkelte seminar gange**.

Succeskriteriet er indfriet, trods det at kursuslederfunktionen har været båret af tre forskellige ansatte fra Høreforeningen. Ifølge kursuslederne har der i overgangene været sikret god overlevering om kursets indhold og opbygning mellem de enkelte ansvarlige. Desuden formidling af projektets strategi for deltagernes læring og udvikling fra den eksterne konsulent tilknyttet projektet.

Det høje kontinuerlige fremmøde kan ses som et første vigtigt trin for, at deltagere indfrier projektets overordnede formål og enkelte delmål – idet omfanget af deltagelse i kursets tilrettelagte indhold anses som et vigtigt redskab til at påvirke livskvaliteten.

4.4. Informanternes kvalitative vurderinger af udbytte og effekter

Informanternes vurderinger af deres udbytte og oplevelse af virkninger ved at have deltaget i *Hør for livet* kan samles under fire temaer: (1) Ny viden, forståelse og erkendelser; (2) Ejer- skab og nye handlestrategier; (3) Et fællesskab af ligestillede; og (4) Et støttende netværk.

(1) Ny viden, forståelse og erkendelser

Flere informanter fortæller, at de har fået en større forståelse af, hvori deres høretab består, og hvordan det – sammen med den individuelle hverdag (arbejde, familieliv og fritid) sætter dem i en høresituation, der er specifik for netop dem. Selvindsigten har åbnet for, at det der- ved også bliver individuelle strategier og redskaber, der skal til for at styrke høresituationen.

Kursuslederen beretter, at netop dette med de individuelle strategier og redskaber er et områ- de, som hun har gjort noget ud af at formidle til kursisterne. Det er hendes erfaring, at flere møder op med en forventning om at *få en færdig værktøjskasse med strategier i*, men hvor processen og læringen består i, at deltagerne finder *deres individuelle redskaber* ud fra, hvad det er for et hørelandskab, som de bevæger sig i. Det kan fx være forskelligt, hvordan man ønsker at andre skal vise én hensyn alt afhængig af, hvilke høreudfordringer man står overfor i sin hverdag.

Med en ny forståelse af sin høresituation er det også blevet mere klart for flere, at høretekniske hjælpemidler er nødvendige i nogle situationer for at kunne opnå en bedre kommunikation med omverdenen.

Om høretekniske hjælpemidler og hørerehabilitering efterlyser deltagerne dog mere viden og overblik over. Et hold oplevede et programsat oplæg om høretekniske hjælpemidler som væ- rende mere et salgsmæssigt fra den eksterne oplægsholder end egentlig oplysning. Et andet hold nævner, at de ikke havde dette tema på deres program i løbet af kursusgangene, men fik dækket et vist vidensniveau gennem deltagerens indbyrdes samtaler og erfaringsudvekslinger. Et hold udtrykker, at deres udbytte om området har svinget mellem *et vist indblik* til *et større indblik*. For nogle deltagere var det ny viden at høre om eksistensen af et Kommunikationscen- ter, for andre blev *Hør for livet* grunden til, at de for første gang fik besøgt et sådan sted. Mu- lighederne i høresystemet opleves vanskeligt at få overblik over, da tilbuddene er fragmente- ret; høreapparater er placeret under regionen og høretekniske hjælpemidler i kommunen.

Kursuslederen fortæller fra sin side, at man har været omhyggelige med at formidle hvilke muligheder deltagerne har i forhold til den offentlige og private hørerehabilitering og det høre- landskab, som den enkelte træder ud i. En oversigt over kommunernes tilbud er vanskelig at holde ajour, da kommunerne i højere grad end tidligere vælger ikke at bruge de etablerede kommunikationscentre.

Høreforeningens formand vil tage denne viden med sig for at tænke i, hvordan foreningen evt. kan gøre mere ud af deres oplysning. En af udfordringerne med de høretekniske hjælpemidler er, at de er omfattet af Serviceloven og derfor ligger bevillingen i den enkelte kommune, hvor- imod høreapparater er medicinsk udstyr og under Sundhedsloven – og dermed bevilges af re- gionen. Foreningen har som tiltag inviteret producenter til at meddele til deres blad "Hørel-

sen", når der kommer nye teknologier/gadgets. Ligeledes har man planer om at lave et panel, som tester nye ting på markedet.

Formanden peger på, at Kommunikationscentrene er et godt sted at besøge, fordi de forskellige hjælpemidler er tilgængelige, så man kan se, røre og nogen gange prøve dem. Men en væsentlig udfordring er, at *der ikke er én dør til høresystemet, men at det består af mange*; systemet er fragmenteret, som det ser ud i dag. Kursuslederen kan desuden høre, at deltagernes oplevelser i relation til systemet er forskellige alt efter, hvor i landet de bor.

Netop det med behovet for høreapparater eller anden teknik går igen som en vanskelig erkendelse og accept for mange. Flere beretter, at de har udskudt anskaffelsen og anvendelsen heraf eller, at *høreapparaterne røg direkte i skuffen*. For flere har det taget adskillige år at erkende behovet – ofte fordi det synliggør det handicap, man har forsøgt at skjule: *Jeg ville ikke meldes ind i klubben af dårligt hørende*. Modsat fortæller en deltager, at vedkommende gennem kursets fokus på viden og erkendelse nu har fået anskaffet nye høreapparater og gennem brugen allerede har erfaret et fysisk større overskud og det helt nødvendige heri for at kunne passe sit arbejde.

Jeg ville ikke være ved mit høretab. I dag går jeg med mine høreapparater og tænker slet ikke på høretabet som noget, jeg skal skjule.

I dag er jeg ligeglad med, at folk kan se, at jeg har høreapparater på. Det er folks problem, hvis de ikke kan tåle at se på dem.

Et gennemgående aspekt er, at erkendelse af et høretab er en *proces* – og at kurset har sat en vigtig proces i gang omkring høretabet som et vilkår; hvordan det påvirker samværet med andre og ens egen psykiske tilstand. En fortæller, hvordan hun ikke kunne forstå, at hun blev ved med *at ryge ned i et hul*, men nu har forstået noget af dets sammenhæng med sit høretab. Den erkendelse *har skabt ro og gjort noget ved mit selvbillede*. Flere fortæller, at erkendelsen har givet en selvaccept, *at jeg er god nok; at der er livskvalitet nok til os alle, også os med høretab*.

Det handler også om erkendelser om sig selv over for, hvordan man har virket på andre. Deltagere beretter, at høretabet har givet anledning til uhensigtsmæssig adfærd, hvor man har skubbet høretabet foran én som en kamp og markering, hvilket *bare har jaget andre væk* – og i den forbindelse har kurset åbnet op for andre måder *at bære sin høreidentitet på*.

Høretabet er gennem kurset blevet nuanceret og sat ind i en ny forståelsessammenhæng, som for flere har gjort det mindre indgribende. Som én udtrykte lidt fyndigt: *Det er rigtigt, at jeg ikke længere kan høre fuglestemmer, men hvor slemt er dét egentlig, når jeg aldrig tidligere er gået op i fuglekvidr. Så er det egentlig et relevant problem?* En anden fortæller, at forestillingen om et 24-7 høretab har nuanceret sig som et problem primært i bestemte situationer og ikke i alle hverdagens aktiviteter, *fx er det ikke et problem, når jeg skal bage eller er i haven*.

Deltagere beretter om at have opnået en større opmærksomhed mod det *man kan*, fremfor det *man ikke kan* eller *dét man kan på en anden måde*. Men også, at høretab er forskelligt fra menneske til menneske; nogen med høretab kan noget, som andre med høretab ikke kan; nogen har brug for at sove hver dag nogle timer, andre mærker ikke nogen påvirkning af deres energi relateret til høretabet. Nogen kan gå til koncerter, mens andre via kurset er nået til en accept af, *at det er OK jeg siger fra til det*. At det er OK at sige fra over for specifikke sociale sammenhænge for at prioritere andre ting, der opleves vigtigere.

Det er også fortællinger om en proces, som jeg ikke er færdig med. Kurset har fx fungeret ved, at jeg har fået taget hul på nogle psykiske ting, som jeg har slået med. Og præsentationen af materialer og artikler, som jeg skal vende tilbage til og se mere på, når jeg bliver mere klar.

Flere deltagere nikker genkendende til, at høretab er en trinvis proces sammensat af elementerne viden, forståelse, erkendelse og accept, men forklarer, at det ikke foregår i en bestemt rækkefølge: *Det sker dynamisk og er en proces over tid, hvor man tager område efter område ind i sit hoved for at bearbejde det. Lige pludselig falder det på plads. Det er som at få et klarsyn.*

For flere har deltagelse i kurset endvidere bidraget til en større bevidsthed om, hvilken type arbejde der bedst kan håndteres med ens aktuelle høretab og til at forholde sig mere fleksibelt til sin arbejdssituation fremfor statisk, fordi hørelsen ændrer sig over tid – og dermed hvad man kan håndtere. Dermed kan arbejde mentalt ses mere som noget man skifter, end man mister.

(2) Ejerskab og nye handlestrategier

Deltagernes nye forståelser og erkendelser har sat sig igennem i også deres handlinger. Mange informanter giver udtryk for, at de har ændret mindset og adfærd fra at være meget lukket omkring deres høretab til at fortælle om det, når de møder nye mennesker. Det hænger sammen med dels en erkendelse af at ville tage et andet ansvar for sin høresituation – og dels muligheden for at kunne opnå en bedre kommunikation sammen med andre: Ved at fortælle om høretabet får andre kendskab til kommunikationens præmisser og dernæst viden om, hvad de som samtalepartner kan gøre for at bidrage til bedst mulig hørelse hos den med høretabet.

Den nye adfærd har ledt til bedre kommunikationssituationer; informanter trækker frem, at andre mennesker godt kan registrere, at *der er noget med mig*, og at det gør den anden part usikker, hvis de ikke ved, at det drejer sig om et problem med hørelsen. Flere har erfaret, at når de selv er åbne, leder det til større åbenhed fra kommunikationspartneren og dermed etablering af en bedre ramme for samtale.

Åbenheden kommer også til udtryk i de nære relationer, hvor deltagere nævner, at de i dag oplever det betænksomt, når en pårørende fx bruger tegn til tale for at hjælpe kommunikationen. En sådan handling kunne før opleves sårende og en bekræftelse af, at man er anderledes. En informant har fået taget en snak med sin nære veninde om misforstået hensyn og har oplevet, at samtalen har gjort noget positivt og konstruktivt for deres kommunikation og relation.

På det samtalepraktiske plan peger en stor del på, at de har taget nye høretaktikker og samtaleteknikker til sig, som de har lært og arbejdet med på kurset og *fået dem ind på ryggen*. Det gør sig især gældende sammen med den pårørende, der har været med på kurset. Både kursister og pårørende giver eksempler på, hvordan de er blevet bedre til at kommunikere med hinanden.

Det sker fx ved at man bevidst placerer sig, så man står ansigt til ansigt, fremfor at tale/råbe fra et andet rum eller gå/være i bevægelse væk, når man taler. Ny adfærd handler også om, at personen med høretab tager ansvar for at placere sig 'rigtigt' i et rum, hvor der er flere

mennesker til stede, fx til en familiemiddag; at man siger til i god tid til en vært, hvordan der kan tages hensyn til ens høretab eller; ved at gøre et forarbejde, før man skal en tur i byen, og udvælge restauranter, hvor akustikken er optimal mv.

Flere deltagere bemærker, at også de pårørende tager et andet medansvar for, at *jeg sidder et godt sted til familiefødselsdagen* eller *af sig selv spørger, om vi ikke skal bytte plads*, fordi de kan se, at den plads, personen sidder på, ikke er optimal. For en søn har støtten vist sig i forbindelse med hans bryllup, hvor det var ham magtpåliggende, at hans mor skulle kunne høre alle taler, hvorfor han sørgede for, at mikrofonen til hendes FM Microlink placeredes ved talerne, så lyden kunne transmitteres til hendes høreapparat.

En deltager illustrerer, hvordan hun som leder har tacklet arbejdssituationer anderledes end tidligere: I forbindelse med et byggeprojekt, hvor lederen skulle formidle projektet til en gruppe på mere end 40 mennesker, valgte lederen at alliere sig med en kollega, som skulle være hendes 'supplerende ører', hvis der kom spørgsmål fra salen, som hun ikke kunne høre. Tidligere ville denne situation *have fremkaldt voldsom stress* og følelsen af *at blive grebet af panik*. I stedet formidlede hun stille og roligt før mødet til kollegaen, at *denne mødesituation vil blive ret krævende for mig, vil du hjælpe mig på den og den måde*. I dag betragter hun situationen som *der er jo ikke noget i den*, hvorimod lederens tidligere mindset var, *der er noget galt med mig*. Efter den generelle orientering og spørgsmål fra salen samlede lederen deltagerne i mindre grupper, som på skift mødte op på hendes kontor og kom med input og spørgsmål. Her i det mindre rum kunne lederen klare 'høresituationen' selv.

I stedet for at handle reaktivt på en situation – *det er også fordi, jeg ikke kan høre* – bemærker deltagerne, at de er begyndt at tænke proaktivt; de tager anderledes ejerskab for deres høretab og –situation.

Det er mit ansvar at fortælle folk, hvordan de kan hjælpe mig, hvis de ikke kender min høresituation, i modsætning til en strategi, hvor jeg gemmer mig og lader som om, jeg kan høre.

Hvis den anden part kender til mit høretab, er det ikke kun mig, der har et ansvar for, at en samtale forløber godt, og at jeg forstår, hvad der bliver sagt. Det har vi begge.

Deltagere trækker frem, hvordan de – ud fra at være kommet anderledes overens med deres tab af hørelse – er blevet bedre til at sige til og fra omkring sociale arrangementer og ud fra, hvad deres hørelse gør muligt: Hvad enten de siger til eller fra, handler det om en personlig accept af, at det er OK; man behøver ikke føle sig forkert, hvis man ikke har kræfterne til at deltage – og på den anden side, man skal ikke lade være med at komme, og dermed lade sig begrænse af sit høretab, hvis man har lyst til at være med, selvom ens udbytte måske er anderledes end én med fuld hørelse.

Jeg insisterer på, at jeg vil have det sjovt og godt. Jeg vil udfordre mig selv for at få det maksimale ud af livet. Jeg vil ikke længere gå og gemme mig. Eller være uden for en samtale.

Jeg er begyndt at deltage i ting, som jeg før ville melde fra til. Jeg får bare noget andet ud af det, end andre med hørelse gør. Og det har jeg det fint med.

Kursets effekt mod at tage større ejerskab til høretabet understøttes af, at kursuslederen også fremholder, at netop dette område har været stærkt i fokus på kurset gennem oplæg, hørehistorier, der giver grundlag for at debattere deltageres handlinger og strategier og ikke mindst **hjemmeopgaver**, der dels skal sætte refleksion og processer i gang, men også udfordre kursisterne med konkrete opgaver.

Således har det været **projektets tredje succeskriterium**, at *mindst 10 af 12 deltagere skulle gennemføre en kommunikationssituation, som deltageren før kurset havde oplevet vanskelig håndterbar*. Dette succeskriterium blev opstillet som et internt styringsredskab for at sikre fokus på netop *handling* og ikke blot, at der blev *talt om* udfordringer.

Kursuslederen fortæller, at deltagerne på Hold 4-6 har haft dette som en hjemmeopgave, der blev brugt tid på at drøfte og perspektivere i plenum, idet deltagerens strategi i den valgte situation har været i fokus, drøftelse af fordele og ulemper ved strategien, samt fælles udpegning af alternative handlemuligheder. For ét hold har opgaven været formidlet skriftligt. **Succeskriteriet har således været fuldt ud indfriet på alle tre hold.**

Resultatet er med til at demonstrere god projektstyring og velvalgte styringsredskaber for at indfri specifikke mål.

Det er en fantastisk opgave at give kursisterne, fordi vi mennesker tit har gode intentioner om at ville gøre noget. Men derfra og til at man rent faktisk handler på det – kan der være rigtig langt!!

Men i dette forum fortæller kursisterne mig, at de møder andre – både professionelle og ligestillede – der vil støtte dem i at gøre tingene og måske på en ny måde.

De nye strategier er også bemærket af flere af kursisternes pårørende, der over for deres ægtefælle, mor/far har givet udtryk for, *at der er sket meget med dig, du tager ansvar på en helt anden måde, end du har gjort før*. En henviser til, at hendes ægtefælle har kommenteret, at hun har taget anderledes action i forhold til at finde et andet job, der er mere egnet til hendes aktuelle høresituation. En anden i forhold til at designe et job, som ikke findes her og nu. Det er også bemærket i forhold til personens forhold til *systemet*, hvor vedkommende stiller anderledes krav til at opnå brugbare løsninger fremfor at acceptere halvgode løsninger.

Deltagerne udtrykker på forskellig vis, hvordan kurset har medvirket til, at de selv er begyndt eller har genoptaget en adfærd, hvor de *selv sætter dagsordenen i deres liv* fremfor, at omgivelserne gør det. Dette mindset og perspektivskifte har for mange bidraget til, at høretabet ikke fylder så meget, som det har gjort tidligere.

Informanterne repræsenterer deltagere fra forskellige hold. Det er bemærkelsesværdigt, at informanter, for hvem det er mere end et år siden, at de gennemførte *Hør for livet*, fastslår, at de stadig holder fast i de tilegnede hørestrategier og det 'nye' mindset i forhold til at have et høretab, bruge høretekniske hjælpemidler etc. Disse repræsentanter bliver eksempler på en langtidseffekt af deltagelse i forløbet.

Jeg syntes, at jeg allerede havde arbejdet meget med mit høretab inden kurset, men da jeg var afsted, kunne jeg mærke, at der var ting, der begyndte at røre på sig; følelser og sorg, jeg havde skubbet væk. Det har givet mig en erkendelse af, hvor meget høretabet har fyldt i mit liv, og hvor psykisk dårligt jeg har haft det i rigtig mange år. Det har været lidt hårdt at bearbejde det, men jeg kan mærke nu, at det har givet mig en sikkerhed til at sige: "Jamen, det er det, jeg er. Det er her, jeg står".

(3) Et fællesskab af ligestillede

Når deltagerne skal trække frem, hvad der har været det vigtigste udbytte af *Hør for livet*, bliver der entydigt peget på mødet og fællesskabet med de andre kursister.

Mødet med de øvrige kursister er mødet med *ligestillede*. Sådan betegner informanterne de andre kursister. De forklarer, at ligestillede er mennesker, der har en variation over et høretab, og som er udfordret af problematikker, der ligner ens egne eller som man på forskellig vis kan relatere til.

Gennem mødet med de andre kursister hører deltagerne, hvordan ligestillede tackler hverdagsudfordringer på arbejdet og derhjemme, i sociale sammenhænge og den mere personlige håndtering af at leve med en kronisk funktionsnedsættelse.

Datamaterialet viser, at andres beretninger – og her har det især været både de mundtlige og skriftlige programsatte hørehistorier – bliver fortællinger, deltagerne kan spejle sig i, finde inspiration og løsninger ved, få ting ned på et mere håndgribeligt plan, blive udfordret i sine egne antagelser og begrænsninger af, få afdramatiseret forhold og nedbrudt fordomme om høretab, få refleksion og sat erkendelsesprocesser i gang, skabe håb og mod til at tage ejerskab for eget liv osv.

At se hvor godt de andre fungerer i hverdagen, selvom de måske hører dårligere end mig, gør stort indtryk.

Fortællingerne giver anledning til erfaringsudveksling både kollektivt i det programsatte indhold og i pauserne, hvor man på tomandshånd taler med hinanden om en joboplevelse, om et specifikt høreapparat, der kan tåle fugt i forbindelse med sportsudøvelse, tale i telefon etc.

Til hverdag og i almindelighed er det ikke så ofte, at deltagerne møder ligestillede, fortæller de. Det gør, at man som menneske med et høretab nemt kan føle, at *man er den eneste i verden med høreproblemer*. Derfor bliver mødet med så mange ligestillede over en længere periode et møde med en mangfoldighed af levede erfaringer, hvilket både er livsfortællinger med stor troværdighed og et varieret og rigt grundlag for, at den enkelte kan finde løsninger og strategier, der kan få betydning i et fremadrettet perspektiv.

Deltagere fortæller, at når man er ligestillet, står man på et fælles fundament. Det betyder, at deltagerne med det samme forstår hinanden, hvilket gør det nemt at tale sammen: *Man bliver ikke så bange for at dele ud af personlige udfordringer og være sårbar, for man er i samme båd.*

Deltagerne beskriver fællesskabet som *et inkluderende, kærligt, nærværende og ægte fællesskab*. Deltagerne udtrykker, at fællesskabet var båret af stor gensidig tillid og tryghed til at kunne fortælle, hvad man havde på hjerte. Her peger de på, at netop *genkendeligheden og genklangen var grundlaget for den store tillid*. Men også, at det udtrykker et iboende behov for forandring og at komme videre i sin mestring af høretabet, når man overhovedet har valgt at tilmelde sig kurset. Så deltagerne oplevede, at de fleste kom med en fælles interesse og motivation, der blev yderligere stimuleret gennem den åbne og tillidsfulde dialog til at dele personlige erfaringer.

Jeg er helt forundret over, at vi allerede efter en halv til hel time fortæller hinanden, hvad der gør mest ondt; fremmede mennesker, som lige havde præsenteret sig for hinanden.

Men vi vidste også, at der var tavshedspligt og at vi skulle være sammen over længere tid.

Tilliden og den åbne dialog bragte deltagerne hen til, hvad de kalder *samtaler om essensen af et høretab*. For kursuslederen har det været fantastisk at opleve deltagernes åbenhed og gen-

sidige tillid, fordi *det for mange bliver en forløsning af ting, som kan have været indestængt i mange år. I dette fællesskab har deltagerne oplevet at kunne give det fri – og erfare, at det slet ikke var så farligt.*

(4) Et støttende netværk

Et andet og meget væsentligt udbytte for deltagerne er fællesskabet, der pga. den oplevede store tillid og åbenhed, bliver *et netværk i fremtiden.*

Alle hold har selv taget initiativ til at oprette en Facebookgruppe, som deltagerne har kunnet bruge som et erfarings- og dialogforum både under kurset og efter kurset. Kursuslederen fortæller, at flere også har været i en netværksgruppe, når de kommer, hvoraf nogle fra holdet går ind i denne gruppe. Deltagernes behov er forskellige, og kursuslederen peger på, at den vigtigste erfaring er, at pege på hvor mulighederne er, så alle der ønsker det, kan finde et netværk, men ikke at styre, at man bliver en del af et.

Deltagere giver udtryk for, at fællesskabet og Facebookgruppen *er noget af det, som kommer til at betyde mest* ved at have deltaget. Netværket er ligestillede, som *vil stå sammen med én og støtte én.* De er *et bagland* og et sted, hvor deltagerne kan *hjælpe hinanden med at fastholde ny adfærd og nye hørestrategier.* En anden vigtig dimension er at kunne *finde hjælp til at være stærk* gennem dette netværk.

Deltagere fortæller, hvordan netværket på en måde bliver en forlængelse af kurset, fordi man ikke længere behøver at føle sig alene med sit høreproblem, men at det fremadrettet er muligt at få fat på nogen, som man kan dele tanker og oplevelser med eller spørge til råds i forhold til konkrete udfordringer.

Den nære familie er ét vigtigt netværk, der kan støtte, når man har et høretab. *Hør for livet-*holdet er et andet vigtigt netværk, hvor man, fordi man har *været igennem noget værdifuldt sammen, kan leve med i hinandens liv og udfordringer.*

Flere hold fortæller, at de enten under forløbet eller efter kurset *har mødtes* eller *har planer om det.* Holdet er blevet en gruppe mennesker, som man gerne vil fastholde kontakten med. Til de fælles arrangementer har såvel kursister som pårørende deltaget – og der er således knyttet bånd på tværs og mellem begge 'målgrupper'.

4.5. Deltagernes livskvalitetsmålinger

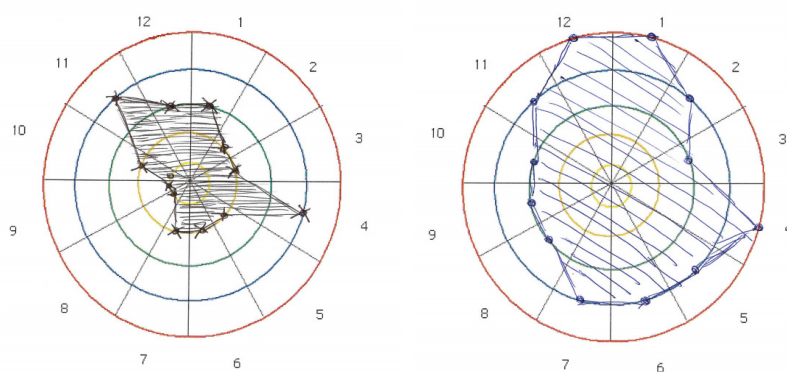
I forlængelse af deltagerne kvalitative vurderinger af deres vigtigste udbytte ved at deltage i *Hør for livet* præsenteres her resultaterne af deltagerne livskvalitetsmålinger.

Livskvalitetsmålingerne er et mere kvantitativt mål for deltagerne udbytte og knytter sig til det overordnede formål med udviklingsprojektet *Hør for livet* og det langsigtede mål fem, der blev opstillet før projektet.

Projektets overordnede formål har været at styrke deltagernes oplevelse af livskvalitet, fordi livskvalitet som begreb fungerer samlende for de sammensatte udfordringer, mennesker med et høretab oplever.

Til at måle deltagernes livskvalitet har der af den eksternt tilknyttede konsulent til projektet været udviklet et redskab bestående af 12 spørgsmål. Spørgsmålene er struktureret omkring fire hovedtemaer – aktivitet, samhørighed, selvfølelse og grundstemning – inspireret af den norske psykolog Siri Næss, der har beskæftiget sig indgående med begrebet livskvalitet.

Livskvalitetsmålingen foregår som en scoring af de 12 spørgsmål ud fra en skala mellem 1-5, hvor 1 er lavest og 5 højest. Scoringerne sættes ind i et 'spindelvæv', der visuelt kan illustrere forskellen fra før og efter kurset.

Figur 2. Edderkoppespind, livskvalitetsmåling før og efter Hør for Livet

Deltagerne foretager målingen anonymt på den første seminarweekend og igen på den sidste seminardag, hvor de sidder med begge målinger foran sig. Målingerne er med denne form foretaget med ca. et ½ års mellemrum. På de første hold har denne systematik ikke været fuldt implementeret.

Scoringen er udtryk for deltagerens subjektive oplevelse af sin livskvalitet og hvilket tal, der bedst udtrykker denne oplevelse. Hvordan en deltager scorer et spørgsmål som fx "Med udgangspunkt i din situation med et høretab – i hvilken grad oplever du at have overskud til at føre interesser ud i livet?", er individuelt. Derfor kan de enkelte deltagers målinger ikke som sådan sammenlignes, hvilket heller ikke har været interessen.

Det centrale i målingen er, hvorvidt den enkelte deltager oplever en *forbedring* af sin score efter deltagelse i kurset. Derfor er den relevante observation, i hvilket omfang og på hvilke områder den enkeltes livskvalitetsmåling har ændret sig. Resultaterne giver en pejling, idet der kan være andre faktorer end kurset, som virker ind på deltagerens vurdering.

Resultaterne af deltagernes livskvalitetsmålinger er samlet i to figurer: (1) Figur 3 er hentet fra midtvejsevalueringen og udtrykker deltagernes scoringer på hold 1-3; og (2) Figur 4 er en bearbejdning af deltagernes scoringer på hold 4-6.

Resultater af livskvalitetsmålinger

Forklaringer til både figur 3 og 4

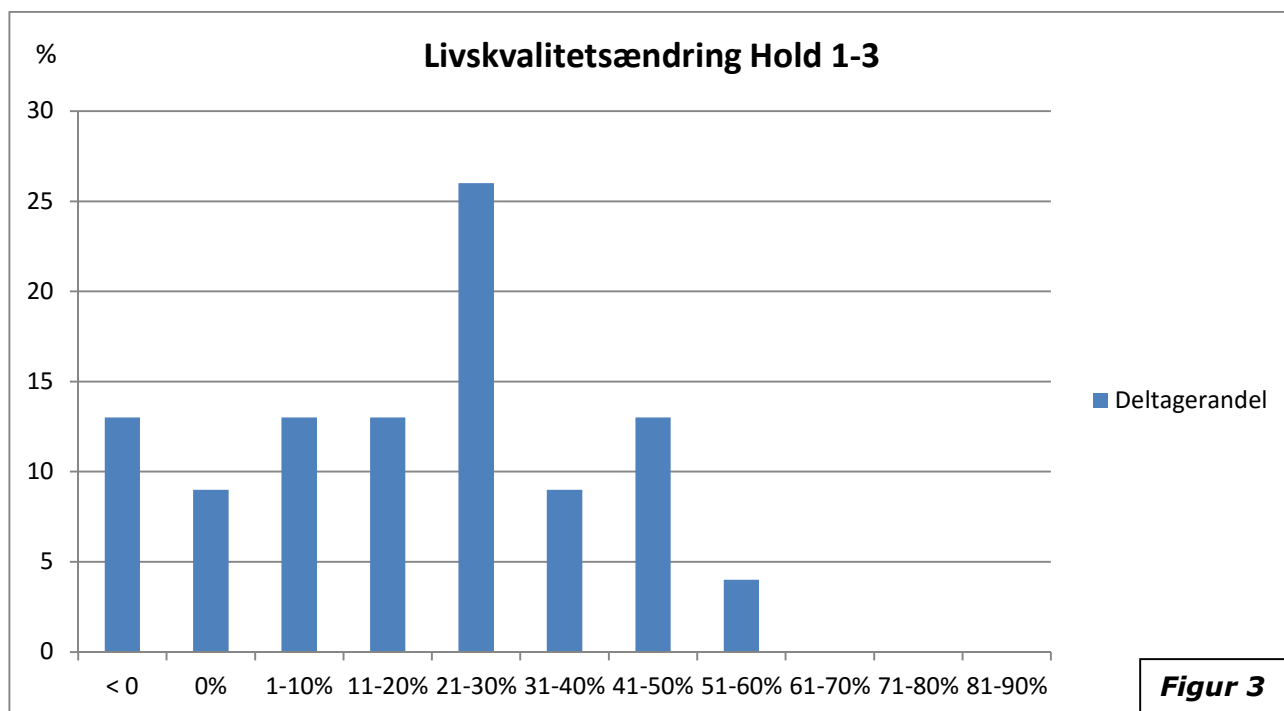
- Figurerne viser livskvalitetsændringen for det samlede antal deltagere på henholdsvis Hold 1-3 (figur 3) og Hold 4-6 (figur 4).
- Søjlerne markerer en ændring i deltagerens livskvalitet udtrykt i procent, hvor procenten angiver forskellen i den samlede pointscoring mellem første og anden måling.
- Højden på den enkelte søjle illustrerer i pct., hvor mange deltagere ud af det samlede antal, der har scoret den pågældende livskvalitetsændring.
- Søjlen længst til venstre (< 0) udtrykker en tilbagegang i livskvalitet, idet kursistens samlede score er blevet negativ.

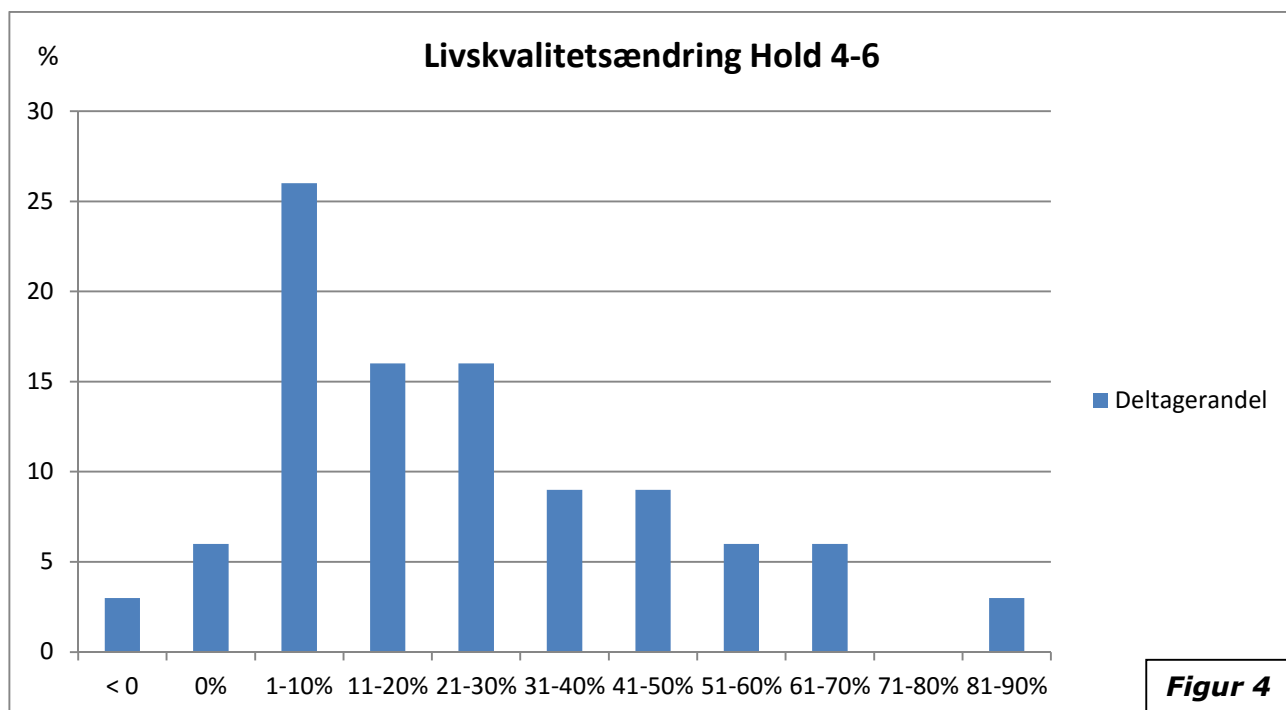
Søjle nummer to viser en uændret livskvalitet (0 %).

De øvrige søjler viser stigning i livskvalitet, grupperet for hver +10 %'s stigning og med en varians fra 1 % op til 90 %.

Figur 3, Hold 1-3 baserer sig på 23 kursister i alt, fordelt med 6 besvarelser fra Hold 1; 6 fra Hold 2; og 11 fra Hold 3. (Det lavere antal målinger på hold 1 i forhold til det samlede antal deltagere skyldes, at systematikken i at gennemføre målingen før og efter ikke var indarbejdet).

Figur 4, Hold 4-6 baserer sig på 32 kursister i alt, fordelt med 9 besvarelser fra Hold 4; 12 fra Hold 5; og 11 fra hold 6.

Figur 3

- Der er i alt tre kursister, én på hvert hold, som har vurderet tilbagegang i sin livskvalitet. Ingen deltagere er forespurgt om uddybbende kommentarer til deres konkrete livskvalitetsmåling, da den er gennemført anonymiseret.
- Den største ændring ligger i intervallet fra 21-30 %.
- Samlet set angiver søjlerne, at **78 % af kursisterne har opnået en bedre livskvalitet** efter kurset.
- For over halvdelen af kursisterne er livskvaliteten forbedret med mellem 21-60 %, hvilket må betragtes som en markant ændring udover, hvad der var forventningen.
- Projektets **succeskriterium 1** om, at min. 85 % af deltagerne har en forbedret livskvalitet, når den samlede livskvalitetsscore sammenlignes før og efter kursusforløbet – er derfor **ikke fuldt indfriet**.

Figur 4

- Der er i alt én kursist, som har vurderet tilbagegang i sin livskvalitet. Ingen deltagere er forespurgt om uddybbende kommentarer til deres konkrete livskvalitetsmåling, da den er gennemført anonymiseret.
- Den største ændring ligger i intervallet fra 1-10 %.
- Samlet set angiver søjlerne, at **91 % af kursisterne har opnået forbedret livskvalitet** efter kurset, sv.t. 29 af 32 deltagere.
- Projektets **succeskriterium 1** om, at min. 85 % af deltagerne har en forbedret livskvalitet, når den samlede livskvalitetsscore sammenlignes før og efter kursusforløbet – er derfor **mere end fuldt indfriet**.

En nærmere granskning af, hvilke hovedområder kursisterne på Hold 4-6 evt. særligt **oplever forbedret livskvalitet på, viser ikke et entydigt billede**, idet deltagerne besvarede meget forskellige.

Hvis der alligevel skal peges på **tendenser**, er det spørgsmålene knyttet til: *At have overskud til at føre interesser ud i livet* (området: aktivitet) og *Accept af sin kommunikationssituation*

(området: selvfølelse) – tæt efterfulgt af: *At have en oplevelse af, at livet har spændende muligheder for mig* (område: grundstemning), der er 'topscorerne' og som er repræsenteret som sådanne i alle de tre holds livskvalitetsmålinger.

Mangfoldigheden i, hvilke spørgsmål deltagerne scorer positive forandringer og med større eller mindre pointforskelle, kunne dog snarere understøtte dét, at et høretab er individuelt og forbundet med individuelle udfordringer knyttet til den særlige høresituation, som individet befinder sig i.

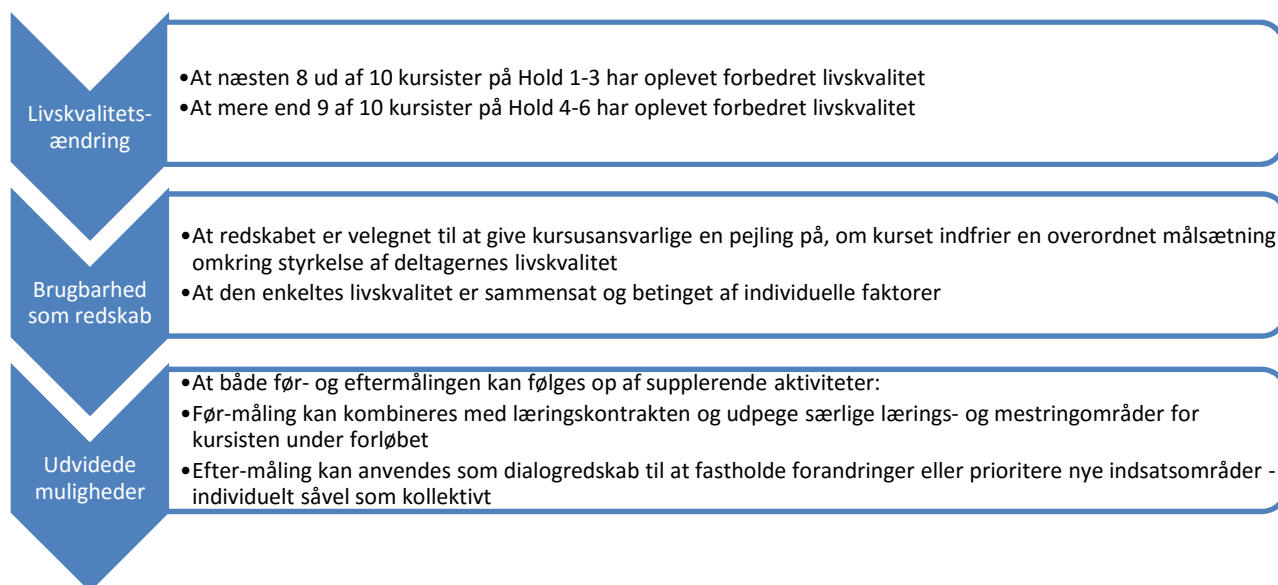
At den enkelte kursist har oplevet sin høresituation udfordrende på nogle områder før kurset, og via kurset fundet afklaring eller løsninger herpå, og at dette bidrager til at løfte den subjektive oplevelse af livskvalitet, er det afgørende. Målet er ikke, at kursisterne skal score så højt som muligt: En kursist kan have scoret sin livskvalitet relativt højt før kurset, men med fx 'kun' 1-2 områder hvor vedkommende har oplevet hverdagen udfordrende. Netop disse områder kan kurset have hjulpet kursisten til en større mestring af, hvilket løfter procentpointet før og efter kun en smule. En høj score kan være betinget af såvel små positive forandringer på mange områder som meget store forandringer på få områder.

Livskvalitetsmålingens styrke ligger således ikke i, hvor stor ændringen er, men særligt i, *at der sker en positiv ændring.*

Livskvalitetsmålingen som redskab åbner for udvidede muligheder, idet både før- og eftermålingen fremadrettet kan følges op af supplerende aktiviteter:

- Før-målingen kan kombineres med læringskontrakten (se senere), idet spørgsmål, der scores lavt af kursisten, kan udgøre et særligt opmærksomhedspunkt eller læringsområde for kursisten i løbet af kurset.
- Eftermålingen kan som dialogredskab identificere områder, som kursisten efterfølgende vil fastholde forandringer på eller iværksætte nye indsatser overfor, evt. i samarbejde med sit netværk, en personlig coach/supervisor etc. En kursist har fx fortalt, hvordan han efter kurset opsøgte en psykolog, der havde fungeret som oplægsholder på kurset, til et supplerende individuelt forløb – med stor effekt.

Opsummering – livskvalitetsmålingerne viser:

4.6. Vurdering af projektets kortsigtede og langsigtede mål

Projektet har haft opstillet og arbejdet systematisk ud fra fire mål på den korte bane og to mål med et lidt længere sigte. Heri ligger, at indfrielsen af de fire første mål forventedes at ske i umiddelbar forlængelse af kursusforløbet, mens der alene forventedes indikatorer på indfrielse af mål fem og seks, når deltagere blev interviewet ved kursets afslutning – og evt. yderligere indikatorer herpå ved interviews med udvalgte hold efter et år.

I afsnittet vurderer evaluatoren målenes indfrielse. Det sker ved først at præsentere resultaterne af de enkelte måls opfyldelsesgrad og begrundelser herfor, vurderet af informanterne ved midtvejsevalueringen (Hold 1-3) og herefter af informanterne ved denne afsluttende evaluering (Hold 4-6).

Resultater fra midtvejsevalueringen (Hold 1-3)

Informanterne vurderede her opfyldelsesgraden af mål 1 på følgende vis:

Mål 1 (kortsigtet): <ul style="list-style-type: none">At målgruppen kender og forstår sin høresituation.			
Vurderingskriterium	(1) 'I nogen grad'	(2) 'I stor grad'	(3) 'I meget stor grad'
Resultat opgjort i %	0	58 %	42 %
Bemærkninger	<ul style="list-style-type: none">Projektholdernes ønskede succeskriterium: At informanternes scoringer skulle fordele sig i kolonne 2 og 3 – i stor og meget stor grad.100 % af deltagerne placerer deres udsagn i kolonne 2 og 3 → Succeskriteriet blev indfriet fuldt ud		

Begrundelserne for deltagerens vurdering var:

- Relevant og brugbart indhold omkring ørets anatomi, hørekurver generelt og deltagerens specifikke hørekurver. For nogen kendt, for andre ny viden, men for alle tilførte kurset nye vinkler og perspektiver herpå.
- Forståelse af egen høresituation sker især pba. kursets vekselvirkning mellem oplæg med generaliseret indhold og de deltager-specifikke problematikker, som gør det generelle indhold konkret og nærværende.
- Placeringen først i kursusforløbet af 'viden om hørelse' for både kursister og pårørende bliver et fælles fundament og en forståelseshorisont, som efterfølgende indhold og drøftelser kan bygge videre på.
- Samspillet mellem 'viden om hørelse' og formidling af deltagerens individuelle hørehistorie både skriftlig og mundtlig medvirker i væsentlig grad til målets indfrielse.
- Forståelsen af sin høresituation medfører, at informanterne er blevet mere vedholdende i at fastholde kommunikation med andre og udtrykke deres behov i den henseende, frem for at trække sig fra kommunikation. Et udsagn, anvendt og forklaret på kurset - "den, der har behovet, har ansvaret" – bliver rammesættende for flere kursisters fremadrettede hverdag. Det handler om ansvaret for at gøre andre opmærksom på sit høretab, da det er et skjult handicap. Andre kan ikke vise hensyn, hvis de ikke kender til høretabet.

Kobling til resultater for Hold 4-6 præsenteret i afsnit 3.4.

Disse begrundelser er der bygget videre på for Hold 4-6 og informanternes vurderinger ved den afsluttende evaluering understøtter i vidt omfang midtvejsevalueringens resultater:

- Deltagerne har fået stor forståelse for, hvori deres høretab består, og hvordan dette påvirker deres konkrete høresituation, dvs. høretabets samspil med det konkrete hørelandskab, som den enkelte bevæger sig i på arbejdet og i fritiden, og dermed stiller af krav til høreteknik og hørestrategier. Denne forståelse har bl.a. givet flere en større bevidsthed om, hvilken type arbejde der bedst 'matcher' deres høretab.
- Ligeledes at både et høretab og en høresituation ikke er statiske størrelser, men dynamiske, idet høretabet kan ændre sig, og høresituationen kan forandres, hvis man fx skifter job (frivilligt/ufrivilligt), får andre interesser etc.
- Eftersom et høretab både kan erhverves eller være medfødt – og vilkåret om, at et høreunivers kan forandres – viser resultater, at erkendelsen af et høretab langt oftest er forbundet med en proces fremfor en 'en gang for alle' afklaringsproces. Sådanne processer har kurset konstruktivt igangsæt.
- Alle informanter oplever, at et høretab er forbundet med tab og sorg, som er nødvendigt at bearbejde. Et vigtigt trin i denne proces er at kende sit høretab og forstå sin høresituation, hvilket kursisterne peger på som resultat af deltagelse i kurset.
- Mange informanter formidler, at de har fået en mere nuanceret forståelse af deres høretab, og at det opleves mindre indgribende efter de har været på kursus.

Resultater fra midtvejsevalueringen (Hold 1-3)

Informanterne ved midtvejsevalueringen vurderede opfyldelsesgraden af mål 2 på følgende vis:

Mål 2 (kortsigtet):			
• At målgruppen styrker sin faglige viden om hørelse og kompenserende foranstaltninger.			
Vurderingskriterium	(1) 'I nogen grad'	(2) 'I stor grad'	(3) 'I meget stor grad'
Resultat opgjort i %	0	67 %	33 %
Bemærkninger	• Projektholdernes ønskede succeskriterium: At informanternes scoringer skulle fordele sig i kolonne 2 og 3 – i stor og meget stor grad. • 100 % af deltagerne placerer deres udsagn i kolonne 2 og 3 → Succeskriteriet blev indfriet fuldt ud		

Begrundelserne for deltagernes vurdering var:

- Målet har overlap til mål 1 med formuleringen 'faglig viden om hørelse'. Derfor skal begrundelserne her læses sammen med kommentarerne under mål 1.
- Oplæg om kompenserende foranstaltninger, mere konkret 'høretekniske hjælpemidler', blev grebet forskelligt an på de enkelte hold. Et hold havde programsat et oplæg med dette tema, men deltagernes udbytte var ikke så stort. Et andet hold fik temaet belyst via oplæg om fleksjobregler (deltagernes ønske), skriftlige materialer om høretekniske hjælpemidler og en hjemmeopgave, hvor deltagerne selv skulle besøge et kommunikationscenter.
- Informanterne pegede på, at en styrkelse af deres viden om høretekniske hjælpemidler også er sket ved at se og tale med de andre kursisters brug af konkrete hjælpemidler. Desuden at selve kursets setup med teleslyngeanlæg, skrivetolke og taledisciplin (én taler af gangen) har etableret et 'kommunikationsrum', som på en unik måde har gjort det muligt for alle – uanset grad af høretab – at kunne høre og følge med på kurset.

Skrivetolke gør det muligt at 'slå hørelsen fra' og læse, hvad der foregår i rummet, hvis/når trætheden satte ind.

- Oplevelsen af et velfungerende kommunikationsrum har desuden fungeret inspirerende; både ved at deltagerne erfarer, at høreteknik er væsentlig til at understøtte bedre hørelse og ved, at deltagere har overført principperne i taledisciplin til deres arbejde, hvilket er blevet anerkendt af kolleger.

Kobling til resultater for Hold 4-6 præsenteret i afsnit 3.4.

Informanternes vurderinger understøtter midtvejsevalueringens resultater, men antyder, en mindre indfrielse af dette mål, hvad angår 'viden om kompenserende foranstaltninger':

- Det er forskelligt fra hold til hold, hvordan temaet har været programsat.
- Et hold oplevede deres oplæg om høretekniske hjælpemidler mere som et salgsmøde fra den eksterne underviser end som oplysning.
- Et andet hold udtrykker, at de med kursets rammesætning af temaet har fået fra 'et vist indblik' til 'et større overblik' over den offentlige hørerehabilitering.
- Et af holdene har ikke haft høretekniske hjælpemidler programsat på kurset, men lærte om det mere tilfældigt via deltagerens indbyrdes samtaler og erfaringsudvekslinger.
- Det meget velfungerende 'kommunikationsrum', som også er etableret for Hold 4-6, med skriveolke, teleslyngeanlæg, høreteknisk udstyr udlånt af Comfort Audio, og taledisciplin, samt en kursusleder der løbende sikrer, at alle kan høre og være med i dialogen er en observation mange informanter fra hold 4-6 også bemærker og fremhæver – og som bliver en inspiration i forhold til betydningen af gode lyttebetingelser.
- Trods et bevidst fokus på området fra kursuslederen er det fortsat et område med plads til forbedringer. Udfordringen ligger i at skabe overblik over et sammensat og fragmenteret system, uanset bopælskommune og deres lokale tilbud.

Resultater fra midtvejsevalueringen (Hold 1-3)

Informanterne ved midtvejsevalueringen vurderede opfyldelsesgraden af mål 3 på følgende vis:

Mål 3 (kortsigtet):			
<ul style="list-style-type: none"> • At målgruppen har overblik over den offentlige høreomsorg og dens tilbud. 			
Vurderingskriterium	(1) 'I nogen grad'	(2) 'I stor grad'	(3) 'I meget stor grad'
Resultat opgjort i %	17 %	58 %	25 %
Bemærkninger	<ul style="list-style-type: none"> • Projektholdernes ønskede succeskriterium: At informanternes scoringer skulle fordele sig i kolonne 2 og 3 – i stor og meget stor grad. • 83 % af deltagerne placerer deres udsagn i kolonne 2 og 3 → Succeskriteriet er ikke blevet indfriet fuldt ud. 		

Begrundelserne for deltagerens vurdering var:

- Et oplæg om den offentlige hørerehabilitering vurderedes som overbliksskabende til en vis grad, idet den 'mindre tilfredshed' blev knyttet sammen med, at området er meget fragmenteret og i sig selv vanskeligt at få hold på.
- Deltagere og kursusleder kritiserer udviklingen inden for området, der har flyttet sig fra koncentrerede landsdelsfunktioner til at udgøre en større og større del af kommunernes egne ydelser, hvilket ikke alle steder har den samme grad af sammenhæng og faglighed.

Kobling til resultater for Hold 4-6 præsenteret i afsnit 3.4.

Informanternes vurderinger understøtter midtvejsevalueringens resultater, idet informanterne antyder en mindre opfyldelse af målet, når der samtidigt kobles til kommentarerne under mål tre:

- Der er deltagere, der har berettet, at de ikke kendte til eksistensen af Kommunikationscentre før kurset og andre, for hvem det var første gang, at de havde været det pågældende sted, hvilket var initieret af *Hør for livet*.
- Informanterne oplever generelt høreområdet for uoverskuelige og svære at få overblik over. Efterlyser, at Høreforeningen kan lave flere enkle vejledninger om dels høresystemet – dels hvilke høretekniske hjælpemidler man skal gå efter i forhold til typen af høretab. Formand tager inputtene med tilbage til foreningen, men peger også på, at det er vanskeligt at fremstille enkle oversigter over høreområdet på grund af meget store variationer i kommunerne.

Resultater fra midtvejsevalueringen (Hold 1-3)

Informanterne ved midtvejsevalueringen vurderede opfyldelsesgraden af mål 4 på følgende vis:

Mål 4 (kortsigtet):			
<ul style="list-style-type: none">• At målgruppen udvikler virkningsfulde høretaktikker og forbedrer sin kommunikation og interaktion med såvel kendte som ukendte personer, personer med eller uden høretab – og i differentierede kontekster.			
Vurderingskriterium	(1) 'I nogen grad'	(2) 'I stor grad'	(3) 'I meget stor grad'
Resultat opgjort i %	0	50 %	50 %
Bemærkninger	<ul style="list-style-type: none">• Projektholdernes ønskede succeskriterium: At informanternes scoringer skulle fordele sig i kolonne 2 og 3 – i stor og meget stor grad.• 100 % af deltagerne placerer deres udsagn i kolonne 2 og 3 → Succeskriteriet blev indfriet fuldt ud		

Begrundelserne for deltagerne vurdering var:

- Målet opnåede den største procentandel af kategorien 'i meget stor grad' i forhold til målets indfrielse.
- Kurset har haft udbytterigt oplæg om høretaktik og mestring.
- Der har været afprøvet rollespil omkring høretaktik, hvilket som idé blev vurderet positivt, men selve gennemførelsen for langtrukket og ustyret. Kursuslederen på hold 2 vurderede efterfølgende, at deltagerne som det primære ikke havde brug for viden og træning i høretaktik, men mere en dialog med hinanden om udfordringer og erfaringer på området – og programsatte temaet på Hold 3 ud fra denne vinkel. Informanternes udbytte understøttede stærkt, at denne prioritering var den rette. Informanterne vendte flere gange tilbage til et stort udbytte ved at dele og lære af hinandens erfaringer, herunder på det høretaktiske område.
- Kurset efterlader deltagerne med stor inspiration, mod og vilje til at udtrykke deres behov om gode rammer for kommunikation og således skabe grundlag for en forbedret kommunikation i hverdagen – og i de forskellige kontekster, som den enkelte bevæger sig rundt i.

Kobling til resultater for Hold 4-6 præsenteret i afsnit 3.4.

Informanternes vurderinger understøtter i vidt omfang midtvejsevalueringens resultater, idet deltagerne centrale udbytte er forbundet med nye høreteknikker, mestring og ejerskab til høretab og kommunikationssituationer:

- Kursuslederen har fortsat den forrige kursusleders erfaring om at prioritere målet ved især at skabe rum for deltagerne erfaringsudveksling, men valgte også at give viden og undervisning i høreteknik. Dette har været stærkt koblet til deltagerne hørehistorier og hjemmeopgaver med fokus på et handlingsaspekt.
- Kursuslederen fremholder dette område som et tema, der har fyldt meget i hele kursusforløbet, idet tråde hertil har været i spil på alle seminardage. Samtlige oplæg og debatter har fokuseret på at øge deltagerne bevidsthed om egen høresituation, blive mere tydelig omkring denne, egne behov og ønsker til kommunikationssituationer – og strategier, der kan imødekomme sådanne.
- Mange informanter er blevet mere åbne og kommunikerende om deres høretab til både mennesker de kender og ikke kender.
- Mange har taget nye høreteknikker og samtaleteknikker til sig, som de har lært på kurset, og integreret dem i hverdagen sammen med deres pårørende, i arbejds- og større sociale sammenhænge. Med informanterne fra Hold 4, der blev interviewet først et år efter, kan der desuden dokumenteres en langtidseffekt af kurset, idet kursister herfra fortsat praktiserer deres 'nye' hørestrategier i hverdagen. Kursister fra Hold 5, interviewet et ½ år efter, vidner om samme effekt.
- Deltagerne har fået større fokus på det de kan, fremfor det de ikke kan i relation til deres høretab.
- Deltagerne har taget et mindset og adfærd til sig, der er proaktivt fremfor reaktivt på høretabet, idet deltagerne tager ejerskab til deres høretab og udviser initiativer, der bidrager til gode kommunikationssituationer, i såvel private som offentlige kontekster.

Vedrørende mål 5

Mål 5 (langsigtet):

- At målgruppen har en subjektiv oplevelse af en forbedret livskvalitet

Afsnit 4.5. synliggjorde resultaterne af deltagerne livskvalitetsmålinger på samtlige hold. Her viste resultaterne at:

- At knap 8 ud af 10 kursister på Hold 1-3 havde oplevet forbedret livskvalitet
- At mere end 9 af 10 kursister på Hold 4-6 har oplevet forbedret livskvalitet

Alle livskvalitetsmålinger blev gennemført i umiddelbar forlængelse af kursets afslutning, hvilket betyder at effekten på livskvalitet allerede viste sig 'på den korte bane' og ikke først senere. Informanterne fra Hold 4 og hold 5, der er blevet interviewet henholdsvis et år og et halvt år efter kursets afslutning, udtrykker på dette tidspunkt fortsat positive effekter af *Hør for livet* og med udsagn, der understøtter projektets mål om en forbedret livskvalitet på den længere bane.

Vedrørende mål 6

Mål 6 (langsigtet):

- At målgruppen oplever at få styrket sit netværk med ligestillede.

Midtvejsevalueringen dokumenterede

- At programsat indhold for at indfri mål 6 i stedet blev erstattet af en opmærksomhed mod, hvordan fællesskabet på holdet udviklede sig. Således havde man på Hold 1 og 2 programsat et oplæg om betydningen af netværk og muligheder for deltagelse i konkrete netværksgrupper i regi af Høreforeningen. I løbet af kursusforløbet på Hold 2 tog holdet selvstændigt initiativ til at etablere netværk via Facebook. På Hold 3 blev oplægget fraprioriteret for at give plads til andre vigtige drøftelser, idet holdet selv oprettede en egentlig Facebookgruppe og så sig som en netværksgruppe med planer for at mødes efter kurset.

Den afsluttende evaluering dokumenterer, at målet i høj grad er blevet indfriet.

- Kursuslederen på Hold 4-6 har fortsat denne måde at holde fokus på mål 6; ikke at styre at der etableres netværksgrupper, men at sørge for at pege på muligheder og hjælpe deltagere, der har brug for det, hen til etablerede netværksgrupper – for at kunne prioritere tiden til andet indhold og vigtige drøftelser.
- Informanterne trak frem, at fællesskabet med ligestillede under kurset er et af de vigtigste udbytter af kurset. Og videre, at dette fællesskab bliver et netværk i fremtiden.
- Netværket omtales som et bagland og fora, hvor den enkelte allerede har erfaret og fremadrettet forventer at kunne hente støtte, når det er svært at håndtere et høretab, og til at fastholde ny adfærd, hørestrategier og mindset.
- Med netværket af ligestillede oplever deltagerne, at de ikke længere behøver at føle sig alene med deres høretab, hvilket har været virkeligheden for mange før kurset.

”Samværet med ligestillede har været den afgørende faktor for mere glæde og større livskvalitet”.

Samlet set må det konkluderes at **alle mål er indfriet** – for mål 1, 4, 5 og 6 er der tale om *i meget høj grad* – og for mål 2 og 3 i en grad som det har været muligt for at sikre de andre måls højere prioritering, og med et rum for forbedringer, hvis man kan finde måder at formidle overblik om høretekniske hjælpemidler og høresystemet på.

4.6.1. Var projektets mål valgte

I forlængelse af vurderingen af opfyldelsesgraden af projektets mål har det relevans at undersøge, om projektets seks opstillede mål var relevante og valgte.

Med den valgte målgruppe er der ingen tvivl om, at livskvalitet som samlende begreb og styringsparameter er et væsentligt fokus at have også i fremtiden, hvis Høreforeningen vil forankre kursusforløbet *Hør for livet* som ét af sine faste kursustilbud.

Resultaterne af evalueringen viser, at et høretab er voldsomt indgribende i et menneskes hverdag og påvirker livskvaliteten. For at styrke livskvalitet fordres både viden om høretab (overordnet og konkret), høretekniske hjælpemidler og høresystemets opbygning og tilbud – men især en personlig bearbejdning af de tab, som en forringelse af hørelsen fører med sig. Det er en bearbejdning, som involverer både erkendelse og til en vis grad accept, men også at der vises en vej med nye handlemuligheder. En bearbejdning, der har vist sig effektiv, når den foregår på både et individuelt plan og via et åbent og tillidsfuldt fællesskab med ligestillede, hvor erfaringsudveksling og videndeling er bærende kraft.

Disse komponenter har været kernen i projektets opstillede mål, hvorfor det er evaluators klare vurdering, at de samme mål bør være i spil, såfremt kurset sættes i drift. Her kan man med fordel fjerne mål 2 ved at føre delmålet om 'faglig viden om hørelse' over til mål 1 og integrere delmålet omkring 'viden om kompenserende foranstaltninger' i mål 3 som 'viden om høretekniske hjælpemidler sammen med 'overblik over både den offentlige og private hørerehabilitering/høresystem'.

I projektet og under de enkelte kursusforløb har særligt mål 1 og mål 4 været tidsmæssigt prioriteret, og i lidt mindre omfang mål 2 og 3. Midtvejsevalueringen synliggjorde, at alle mål er indfriet, men at styrken lå i helheden, dvs. i kombinationen af de fire mål og via måden, der er arbejdet på. Det sidste vil blive uddybet i afsnit 4.7.3.

Informanter fra den afsluttende evaluering bekræfter også, at styrken i målene ligger i helheden, ved at fremhæve – som også informanterne ved midtvejsevalueringen gjorde – at det store udbytte af kurset ikke kan knyttes til ét bestemt oplæg, en særlig drøftelse eller et specifikt mål. Det er sammensætningen af kurset med dets oplæg i samspil med deltagerens personlige erfaringer og bearbejdninger, der dels kan samle deltagerens *vidensfragmenter til en helhed* dels får erkendelser om *mig selv og mit høretab til at falde på plads*.

Informanterne i den afsluttende evaluering bekræfter ligeledes synspunktet fra midtvejsevalueringen om: At målene har en vigtig indre sammenhæng, hvor mål 1 (2) udgør en vigtig basis – at forstå sin høresituation og finde sin identitet med et høretab. Og mål 4 er det væsentlige at nå hen til, dvs. at få ejerskab til og mestre sit høretab ved at arbejde med at forbedre kommunikation med andre via gode hørestrategier. Men mål 4, når man ikke hen til uden mål 2 og 3 – høreteknik og viden om høresystemet. Der er desuden enighed om, at mål 1 og 4 skal vægtes højest i forhold til mål 2 og 3.

I et fremadrettet perspektiv kan følgende fem mål opstilles for *Hør for Livet* og synliggøres visuelt som en 'stjerne', idet målene betragtes som en sammenhængende helhed, der hver for sig peger ind mod det overordnede formål om "at mennesker med et medfødt eller erhvervet høretab oplever øget livskvalitet via et kvalificeringsforløb...", og hvor de enkelte mål vægtes ud fra behovene hos den konkrete gruppe, der deltager i et forløb:

Figur 5. Fem fremadrettede mål for kurset Hør for livet.

4.7. Vurdering af projektets tre nytænkende elementer

I projekt *Hør for livet* er der arbejdet med tre nytænkende elementer. Tankerne bag disse er beskrevet i afsnit 2.5. De tre elementer drejer sig om: (1) Forskellige holdsammensætninger; (2) Pårørende som del af kursusdeltagerne og; (3) Kursusgennemførelse med afsæt i en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling. I afsnittet præsenteres resultater specifikt i tilknytning til disse tre områder.

4.7.1. Forskellige holdsammensætninger

Projektet har testet og afprøvet effekterne ved forskellige holdsammensætninger – med høretabsformerne 'medfødt eller erhvervet' som parameter. Som det er beskrevet i midtvejsevalueringen var Hold 1-3 således sammensat med først deltagere med erhvervet høretab, dernæst medfødt høretab og sidst som en blandet gruppe.

Midtvejsevalueringen pegede på, at alle kursister havde stort udbytte af kurset – og kunne bruge den specifikke holdsammensætning. Hvad enten kursisterne var opdelt eller mikset, havde de oplevelsen af at være sammen med ligestillede. Sammensætningen indvirkede på hvilke samtaleemner, der kom mere i fokus end andre.

Fx pegede kursister med et medfødt høretab, at de ikke i samme grad som mennesker med et erhvervet høretab kæmper med erkendelsen af deres høretab, fordi det har været et vilkår hele tilværelsen. Det gav anledning til at fokusere mere på emner som muligheder for at aflaste hørelsen, fastholde job mv.. På den anden side, oplevede mange med medfødt høretab at

hørelsen over tid forværredes, hvorved erkendelse og accept også blev et centralt samtaleemne for dem.

Hold 3's informanter understøttede, at særligt erkendelse og accept var emner, de havde haft stort behov for at drøfte, fordi det oplevedes som et stort tab at miste hørelse, når man hele tiden kunne sammenligne med en identitet som hørende; deltagerne kunne fortælle om, at hjernen hele tiden arbejder på højtryk for at tolke og forstå lyde i en meningsgivende kontekst som før høretabet.

Det miksede hold oplevede på sin side, at de kunne inspirere hinanden på tværs: Deltagerne med medfødt høretab blev inspireret af kursisterne med erhvervet høretab i forhold til deres kamp og livsvilje for at fastholde socialt liv og undgå isolation, ligeledes til at ajourføre sig mere med den løbende nyudviklede høreteknologi. I 'de erhvervedes' kamp for at modsætte sig et høretab så man en form for drivkraft mod et så 'almindeligt' liv som muligt og dermed at opdage og gribe muligheder, der kunne understøtte tilværelsen i et hørende samfund. Desuden gav det 'de medfødtes' selvtilfredshed at få øje på, hvor godt de rent faktisk mestrede deres handicap, hvilket blev objektiveret ved at høre, hvor meget de andre med erhvervet høretab havde udfordringer på dette område. For 'de erhvervede', hvor angsten for yderligere at forværre sin hørelse, var det på den ene side rystende at se 'de medfødtes' hørekurver og hvor dårligt nogen af dem hørte, men samtidigt stærkt opmuntrende at de demonstrerede et upåfaldende sprog og havde stor livsmestring.

Resultaterne fra midtvejsevalueringen førte til en fremadrettet sammensætning med miksede hold for hold 4-6.

Kursuslederen trækker frem, at uanset om man har et medfødt eller erhvervet høretab har deltagerne mange fælles problematikker, men med individuel 'toning'. Erfaringerne med deltagerens store udbytte ved at høre hinandens hørehistorier, får kursuslederen til at pege på, at **et betydningsfuldt aspekt ved holdene måske er deres størrelse**. Størrelsen med 12 kursister og 12 pårørende giver en dynamik og forskellighed, som deltagerne kan spejle sig i.

Informanternes udbytte understøtter stærkt dette perspektiv, idet de peger på, hvor væsentlige de andres fortællinger har været på en lang række punkter: inspiration, nedbrydning af fordomme, spejling, skabelse af håb, støtte til handling etc. Og at det er forskelligt fra person til person, hvilken fortælling der har været en hjælp. Én fortælling var for den ene kursist *som et fyrtårn*, mens den for en anden *ikke havde særlig betydning*.

Pointen er, at der med antallet af forskellige deltagere (køn, alder, høretabsform etc.) – og dermed livshistorier – 'altid' er et eller andet, som den enkelte har kunnet relatere til, spejle sig i og finde inspiration ved.

Et andet aspekt ved størrelsen er muligheden for at bruge ligheder og forskelle bevidst, når man sætter deltagerne sammen i mindre grupper, fortæller kursuslederen. Afhængig af tema kan man arbejde med forskellige konstellationer.

Det er kursuslederens vurdering, at deltagerne har kunnet rumme forskellighederne og bruge dem konstruktivt, men også at man som kursusleder skal være opmærksom og bevidst om disse forskelligheder.

På de miksede hold er der deltagere, som efterlyser drøftelser, der havde været rettet mod specifikke høretabsformer. Her nævnes Mb. Meniere og deltagere, der har fået eller står over for operation med Cochlear Implant (CI). Disse informanter foreslår, at der i løbet af kursusforløbet blev afsat et mindre tidsrum, hvor deltagerne kunne finde sammen i grupper med disse *ligheder* – med en ekspert/professionel support til at besvare spørgsmål etc.

Med det gennemgående vigtige resultat, at det er kursets faglige oplæg i tæt samspil med deltagerne erfaringsudveksling, -kobling og deling af viden, der skaber det største udbytte for deltagerne – har det vist sig konstruktivt, at holdene er mikset, men ud fra at holdene samtidig har en vis volumen, så der kan etableres dynamikker mellem mangfoldige hørehistorier og høresituationer, som den enkelte kan relatere til. Ligheder og forskelle kan der bevidst arbejdes med afhængig af tema.

Antallet på 12 kursister har ifølge kursuslederen vist sig yderst velegnet; *6-7 kursister ville ikke have givet grundlag for samme dynamik, hvis deltagerne var miksede. Men 12 er også det øvre tal i forhold til at håndtere de praktiske, sociale og faglige udfordringer og behov, som er til stede i undervisningsrummet.*

4.7.2. Pårørende som del af kursisdeltagerne

Som det fremgår af oversigten i afsnit 2.6. har de pårørende deltaget i *Hør for livets* tre af fire seminardage efter opstartsweekenden.

Ligesom ved midtvejsevalueringen hører det også til ét af projektets meget vigtige resultater ved den afsluttende evaluering, at **det nytænkende initiativ omkring at inddrage de pårørende som kursister har været yderst udbytterigt for såvel kursister som de pårørende selv**. Dette bekræftes ligeledes af projektets kursusleder.

Resultatet har gjort sig gældende uanset, at udgangspunktet for de pårørendes deltagelse har været forskelligt. For nogen var motivationen på forhånd høj – og de pårørende den direkte årsag til, at kursisten tilmeldte sig. For andre skulle der overtalelse til for at få den pårørende med. Det har vist sig ikke at være afgørende, hvorvidt den pårørende var meget eller lidt motiveret på forhånd. Kursuslederen anfører, at det vigtigste har været, at den pårørende kom og deltog, fordi *der sker noget undervejs i forløbet, når den pårørende bliver en del af deltagerne*.

Fra midtvejsevalueringen blev der peget på, at konceptet omkring de pårørende som deltagere yderligere kunne bedres ved at sætte større fokus på de pårørende som *med-kursister*, dvs. målgruppe for projektets aktiviteter på samme måde som deltagerne med et høretab.

Dette har været et indsatsområde for kursuslederen, som har arbejdet bevidst for at inddrage begge parter i drøftelser, tænke fra begge parter synsvinkler, tilrettelægge og perspektivere indhold i forhold til begge grupper. På samme måde som kursisterne har haft hjemmeopgaver i form af læsning af tekster, skrive hørehistorier mv., har de pårørende fået til opgave at forberede sig til de enkelte seminardage ved at læse de samme artikler og at *skrive ned, hvordan det er at være pårørende til et menneske med høretab*.

Peters historie

Birgitte og jeg har kendt hinanden i 36 år og været gift i 28 år. Vores liv sammen har været præget af et meget aktivt arbejdsliv, hvor Birgitte har arbejdet som leder og jeg har haft egen virksomhed.

Fritiden har været fyldt med sport, aktiviteter omkring vores store hus og have på landet og ikke mindst vores tre børn. Vi har også altid rejst meget, både før og efter at vi fik børn.

Jeg har altid været klar over, at Birgitte havde problemer med hørelsen. Det blev allerede konstateret hos skolelægen.

For ca. 20 år siden registrerede jeg, at hun ofte svarede helt forkert på spørgsmål, når hun talte med andre. Dengang troede jeg bare, det var stress, eller at hun var distraet.

Det er dog først inden for de sidste 5-6 år, at Birgittes høretab er blevet mærkbart herhjemme. Jeg ser det i de små ting som fx, at hun ikke hører telefonen, eller at døre og skuffer ikke lukkes helt i. Når det er mig, der indleder en samtale, skal jeg altid gentage begyndelsen. Vi fravælger musikarrangementer og større forsamlinger, og når vi har gæster, er det som regel kun et par af gangen.

Birgitte har brug for meget ro, når hun kommer hjem fra arbejde. Da børnene er flyttet hjemmefra for længe siden, er det ikke noget problem, men det betyder, at der ikke bliver spillet så meget musik i huset som tidligere.

Vores liv sammen har helt sikkert ændret sig de senere år pga. Birgittes nedsatte hørelse. Udover at børnene er fløjet fra reden, er vi jo selv blevet ældre, men netop et langt samliv giver måske større forståelse for de endnu forholdsvis få begrænsninger, som høretabet har været forbundet med hjemme hos os.

Min største bekymring er, hvis Birgittes hørelse bliver så dårlig, at hun ikke kan fortsætte med at arbejde. Tabet af de mange menneskelige relationer og muligheden for at arbejde med noget betydningsfuldt i hverdagen vil være utroligt svært at acceptere

- Peter.

Samtlige pårørende-informanter på Hold 4-6 har givet udtryk for, at de fuldt ud har følt sig som deltagere og ikke bare som et *vedhæng til kursisterne med høretab*.

Det er et gennemgående udsagn fra de pårørende, at de ved at deltage i *Hør for livet* har fået en ny og bedre forståelse for høretab generelt og for deres nærtståendes høretab konkret. Og at denne forståelse har ledt til en anden opmærksomhed, støttende handlinger, og at høreproblemet er blevet til et fælles anliggende. Denne virkning bekræftes også af kursisterne.

Jeg har haft et kæmpe udbytte af at være med. Det har virkelig givet mig en forståelse af, hvad det vil sige at have et høretab fra den hørehæmmedes perspektiv. At det ikke bare handler om at købe et høreapparat, men at der kan være mange lydproblemer, og at det over årene kan påvirke selvværd og selvtilid.

Tidligere kunne jeg finde på at sige, "så kan det vel heller ikke være værre", men da jeg så hans hørekurve og hørte lydsimuleringen, blev jeg forskrækket over, hvor slemt han hører. I dag er jeg meget mere tolerant.

Informanterne fortæller, at indblikket i kursisters forskellige hørekurver, programpunktet 'Angle Sound', hvor kursisters hørelse simuleres, og de mangfoldige hørehistorier har udvidet forståelsen af, hvad det vil sige at have et høretab. At det ikke kun handler om nedsat hørelse, *så man som pårørende bare skal råbe højere*, men om skelnetab, forvrængning af lyd, lyd-

overfølsomhed, tab af bestemte toneområder eller særlige stemmetyper, der er vanskelige at opfange. Kursister fortæller, at deres pårørende *lige pludselig forstod, hvorfor jeg siger hva'; at det ikke er for sjovt, når jeg siger, at jeg ikke kan høre* eller; *at det ikke bare handler om høreapparater, men at det påvirker mig som hel person*. De mange forskelligartede hørehistorier har også gjort stort indtryk på de pårørende og bidraget til nye erkendelser.

Med en ny forståelse er den pårørende blevet givet et andet grundlag for at forstå, hvordan vedkommende *kan hjælpe på den rigtige måde*, dvs. udføre en hjælp der matcher personen, som har høretabet.

Både pårørende og kursister beretter, hvordan de sammen har ændret på u hensigtsmæssige handle-mønstre, der negativt har påvirket deres indbyrdes kommunikation. I flere tilfælde har der været tale om små ændringer, men med stor betydning. Det kan være at have byttet rundt på de pladser parterne har haft for vane at have i stuen ved fjernsynet, at bytte side i sengen, så det er muligt at høre, også når høreapparaterne er taget ud, at tale sammen først når begge er klar og befinder sig i samme rum, ansigt til ansigt osv.

For kursisten, der havde sin kollega med, har pårørende-deltagelse fået en helt ny betydning for arbejdslivet. Kursistens kolleger var ikke bekendt med høretabet, hvilket havde sat de kollegiale relationer under pres; de havde svært ved at forstå hans adfærd. Efter kurset, har kollegaen, der også er chef, formidlet, hvad der har været medarbejderens konkrete udfordringer, og videre sørget for anskaffelse af de rette hjælpemidler på arbejdspladsen, så vedkommende i dag *kan bringe sine kompetencer fuldt i spil og fungere som en helt 'almindelig' kollega*. Herved har kursisten fastholdt sin tilknytning til arbejdsmarkedet, hvilket betyder alt for den pågældende, der også omtaler chefens hjælp som uvurderlig.

Flere fortæller, at kurset har medvirket til, at parterne har fået anledning til at sætte ord på forhold knyttet til høretabet, som de aldrig før havde talt om; fx fordi den pårørende havde været bange for at gøre den anden ked af det eller gøre høretabet til et problem, når intentionen alene var at handle hjælpsomt.

Kurset har tematiseret den vanskelige pårørenderolle, der både handler om, *hvordan* man kan hjælpe og *hvornår* man skal hjælpe. Informanter fortæller, hvordan de har lavet nye aftaler om, hvilken rolle den pårørende skal have, når de er sammen i byen; være oversætter, genfortæller, brobygger, slet ikke blande sig etc. Andre har sammen fået fortalt venner om høretabet og fået et vigtigt udbytte af det.

Flere beretter, hvordan den pårørende er blevet anderledes opmærksom på parten med høretab. Det er fx kommet til udtryk, når den pårørende er opmærksom på, at personen med høretab får den rigtige plads i større selskaber; at den pårørende undersøger markedet for høreapparater, går med til ørelægen og er med i udvælgelsen omkring gode høreapparat-løsninger; indstiller og har lavet teknik, så begge kan høre fjernsyn mv. Initiativer, der gør, at parterne oplever høretabet som en fælles opgave og ansvar – og ikke kun et ansvar hos dén, der har høretabet.

Jeg synes min mand og jeg allerede før kurset havde talt meget om udfordringer og ting i relation til mit høretab. Men via kurset har vi berørt ting, som vi aldrig før har talt om. Og det har virkelig været godt.

Hans høretab er blevet en meget mere fælles opgave. Det er blevet noget normalt integreret i vores hverdag, uden at det fylder. Det er bare et af de områder, vi lige skal hjælpes ad med at huske.

Mange omtaler mødet med de andre pårørende som en meget vigtig del af kurset. I gruppesamtaler, hvor de pårørende var for sig selv, kunne de fortælle, hvad der er svært, når ens nærtstående har et hørehandicap; *at man kan miste tålmodigheden, blive irriteret og føle dårlig samvittighed*. Dette frirum har fungeret hjælpsomt, fordi også de pårørende fandt *ligestillede, der forstår dilemmaer og ser på reaktioner som alment menneskelige, og at det ikke handler om en nedvurdering af handicappet*. De andre anerkender følelserne og kan bidrage til at aftabuisere området. Men også at få udvekslet erfaringer om, hvordan specifikke udfordringer omkring kommunikation i hjemmet, og når man er sammen med andre, kan håndteres.

Informanter peger også på, at gruppedrøftelser, hvor både kursister og pårørende var sammen, bidrog til at skabe selverkendelse, fx omkring hensyn, man tager, uden at være klar over det eller som ikke er hensigtsmæssigt. Her har deltagerne kunnet hjælpe hinanden på tværs.

Der er så mange ting, som vi har fået med fra kurset, som jeg ikke selv ville kunne have formidlet, men som vi nu har en fælles viden om.

Jeg ville ønske at mange flere i min familie kunne lære det samme, men meget sker i rummet, gennem de diskussioner, vi har og i samværet med hinanden.

Når informanterne skal pege på, hvad der er vigtigst at sætte fokus på, når et kursus har pårørende med, nævnes: Viden om høretab, og især med en vinkel, så de pårørende kan forstå det fra den, der har høretabet. Derudover at sætte fokus på den indbyrdes kommunikation og det sociale samspil, der bliver påvirket af et høretab mhp. – dels at sætte ord på udfordringerne – dels at få strategier til at understøtte god kommunikation. Rummet, hvor de pårørende er alene sammen, udpeges som meget centralt for udbyttet.

Der er pårørende, som fortæller, at de efter kurset har meldt sig til et ægtepar-kursus for yderligere at styrke den gode kommunikation. Et andet par er blevet tilmeldt 'tegn til tale', hvor den pårørende fortæller, at netop motivationen for dette kursus er vokset ud af at have været med på *Hør for livet*.

Projektets antagelse om, at den pårørende spiller en vigtig rolle for livsudfoldelsen hos mennesker med et høretab, bliver stærkt bekræftet af de mange udsagn fra både kursister og pårørende.

Det handler både om, at den pårørende kan hjælpes til en bedre forståelse af det konkrete høretab, og dermed hvordan man som pårørende bedst kan støtte sin nærtstående. Men også om, at der er behov for at skabe forståelse for den vanskelige pårørenderolle, som for mange er forbundet med usikkerhed. Dette for, at den pårørende bliver hjulpet i at spille denne rolle på bedste vis, som parterne i fællesskab ønsker det. Herved kan den pårørende blive en vigtig ressource for personen med høretab, og høretabet blive til et fælles anliggende og delt ansvar!

4.7.3. Afsæt i en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling

Kurserne er søgt gennemført i henhold til en række læringsprincipper, der overordnet kan formuleres under tre overskrifter og har deltagernes aktive indsats for læring og udvikling som samlende grundtanke. De tre læringsprincipper er formuleret i en læringskontrakt, som den eksterne konsulent har udviklet til projektet. Ved midtvejsevalueringen blev disse læringsprin-

cipper vurderet i forhold til på hvilken måde og i hvilket omfang de var blevet implementeret. Denne evaluering vurderer dette igen.

(1) At kursisten gøres til centrum for sin læring

Bag princippet om at gøre kursisten til centrum for læring kan man se, at der for det første ligger, at læring foregår i personer og for det andet, at et individs drivkraft for læring sker, når indholdet giver mening, og kursisten har en personlig motivation for at tilegne sig indholdet. Projektet har derfor udarbejdet en læringskontrakt, som allerede ved kursusstart skal aktivere kursisten til at formulere ønsker, behov og motivationer for at deltage i forløbet – og således gøre det muligt for kursuslederen at tone indhold over mod deltagernes læringsbehov.

Ved midtvejsevalueringen valgte den daværende kursusleder ikke at sende læringskontrakten ud på forhånd, fordi den vurderedes for vanskelig at håndtere for kursisterne selv, men udlevere den ved opstartsseminaret, hvor deltagerne blev bedt om at se på den.

Kursisterne evaluerede ved midtvejsevalueringen, at udfyldelse af læringskontrakten primært blev en selvopgave, idet der ikke rigtig blev sat fokus på, hvordan man skulle udfylde den, og hvordan den kunne bruges i løbet af kurset. Evalueringen konkluderede, at der evt. var brug for at revidere læringskontrakten for at gøre den nemmere tilgængelig, og at kursisterne fremadrettet skulle klædes bedre på i forhold til at udfylde og bruge den.

Læringskontrakten er ikke blevet revideret til Hold 4-6, men kursuslederen valgte på Hold 4-6 at sende læringskontrakten til deltagerne før kurset og opfordrede til at prøve at udfylde den, men satte samtidigt fokus på den ved opstartsweekenden, hvor der blev givet eksempler på, hvordan tidligere kursister (anonymiseret) havde udfyldt den. Læringskontrakten er bygget op af tre kolonner: (1) Læringsbehov/-mål; (2) midler (ressourcer og strategier) til at nå mål og; (3) resultater, der viser at målet er nået.

Kursuslederen fortæller, at læringskontrakten er en rigtig god måde at starte kurset ud på, idet kursisterne tilskyndes til at reflektere over, hvorfor de har meldt sig til forløbet og således klargøre for sig selv og hinanden, hvad deres forventninger er.

Kursisterne bekræfter, at læringskontrakten har en vigtig funktion. Flere udtrykker, at det har tvunget dem til at gøre sig nogle tanker om forløbet på forhånd, at blive medansvarlige for kurset og eget udbytte; *det sætter nogle forventninger i gang og i spil, det gjorde mig medansvarlig for at få noget ud af forløbet.*

Nogen af informanterne fandt det lidt svært at komme i gang med at udfylde læringskontrakten, men brugte holdets Facebookgruppe til at udtrykke dette, hvorefter én lagde sin læringskontrakt frem til inspiration. Stort set alle deltagere på de tre hold har udfyldt en læringskontrakt. Der er deltagere, som foreslår, at læringskontrakten fremadrettet gøres lidt mindre akademisk og mere hverdagsagtig i sin form.

Kursuslederen fortæller, at hun løbende har brugt deltagernes udfyldte kontrakter til at se, hvor deres læringsbehov lå og at tone kursets indhold i denne retning. Fx har det givet anledning til, at kursuslederen gav deltagerne mulighed for at formulere (anonymiserede) spørgsmål til den psykolog, der skulle holde oplæg om de psykiske påvirkninger ved et høretab, hvilket var en succes på især et hold, der havde mange spørgsmål til dette. På den måde har redskabet fungeret som et styringsredskab for kursuslederen, der især på Hold 5 og 6 har brugt

den i begyndelsen af forløbet til at identificere holdets interesser, og til at deltagerne fik blik for hinandens forventninger. Kursisterne fortæller, at indblik i hinandens læringsønsker også positivt er med til at synliggøre, at *vi er forskellige og giver anledning til en respekt herfor.*

Ved det sidste seminar har kursuslederen taget kontrakten frem igen og bedt kursisterne vurdere, om og hvordan deres forventninger/mål er blevet indfriet: *Jeg blev forbavset over at se, at jeg faktisk nåede mine mål.*

Brug af læringskontrakten har gennem kurset fundet en god form, der virker ansporende og aktiverende for kursisterne og indholdsstyrende for kursuslederen. Dette er i tråd med, hvad der var intentionen med læringskontrakten. Fremadrettet kan det igen overvejes, om læringskontrakten skal revideres og gøres lettere tilgængelig i sprog og form.

(2) At kursistens læring bevidstgøres gennem samtale og refleksion i en social ramme

Bag princippet om bevidstgørelse af læring gennem samtale og refleksion i en social ramme kan man af læringskontrakten se, at læring i individer for det første tænkes ske gennem det samspil, som individet har med omgivelserne. Det er indholdet, kursusdeltagernes samspil med hinanden, kursist og pårørende, kursets ramme/set-up og tiden mellem kursusgangene. For det andet, at bevidstgørelsen foregår gennem samtale og refleksion, hvor personlige fortællinger og optegnelser i form af logbøger, høre- og pårørendehistorier og hjemmeopgaver har været nogle af de planlagte midler hertil.

Kursuslederen fortæller, at indholdet er udvalgt i henhold til målene, og som det fra projektets start har været programsat (se afsnit 2.6.), men med de individuelle tilpasninger, som holdets læringskontrakter har peget på. Kursuslederen formidler, at indholdet kan betragtes inden for en ramme, hvor man ser på høre- og høretab som mangefacetteret, nemlig med en medicinsk/biologisk vinkel, teknisk, akustisk, social og psykologisk vinkel. Oplægsholderne er valgt som en blanding af eksterne og interne undervisere og fagprofessionelle og tidligere kursister. Herudover har der været sat en ramme i forhold til projektets økonomi og skiftende geografisk afholdelse; det har været nødvendigt at bruge oplægsholdere i geografisk nærhed til, hvor kurset er blevet afholdt. Kursuslederen har gjort et vigtigt forarbejde i forhold til at klæde oplægsholderne på til projektets læringstilgang.

Både kursister og kursuslederen peger på, at deltagerne har fået et forskelligt udbytte af de programsatte temaer, hvilket ser ud til at hænge sammen med både oplægsholderne og deltagerens personlige interesser. Således var der nye oplægsholdere, som kursuslederen måtte trække på, der ikke var trænet i samme grad som andre tidligere undervisere til hurtigt at ramme målgruppens læringsbehov. Via enkle netbaserede surveys har kursuslederen efter hvert afviklet kursus bedt deltagerne om at vurdere oplægsholder og indhold. Her kan man se, at det samme tema kan være bedømt ret forskelligt fra hold til hold, fx betinget af oplægsholderen, der *gjorde det alt for langt, der gik alt for lang tid inden vi kom hen til kernen*, hvor et andet hold med en anden underviser har givet oplægget en høj score. Der er ligeledes eksempler på varians inden for holdet, hvor netop deltagerens forskellighed og læringsbehov kan nævnes som en forklaring. Kursuslederen understøtter dette, idet hun peger på, at der ikke har været ét tema og én oplægsholder, som *altid er blevet omtalt som bedst.*

Omkring deltagerne samspil med hinanden er det allerede fremstillet i evalueringen, at deltagerne store udbytte netop har knyttet sig til de drøftelser og erfaringsudvekslinger, som er foregået mellem deltagerne, der har været både kursister og pårørende.

Kursuslederen har bevidst arbejdet med at skabe en vekselvirkning mellem oplæg og øvelser/drøftelser; drøftelser, hvor der er lagt spørgsmål ud i plenum, som deltagerne har kunnet byde ind på ved at dele personlige erfaringer og lægge levestrategier fra egen hverdag, arbejdsliv mv. frem for de andre. Og hun er successivt, gennem forløbet på Hold 4-6, blevet mere og mere bevidst om betydningen af læring via tid til gruppedrøftelser.

Informanterne fortæller, at det har været lærerigt med de mange forskellige perspektiver i forhold til de enkelte temaer og høretab generelt og udtrykker, at det betyder, at *man hele tiden går nogle små skridt fremad*. Deltagerne peger dog også på, at sådanne processer ikke var sket, hvis man bare havde placeret 12 mennesker med høretab og deres pårørende sammen til en snak, men at det er *det velstrukturerede forløb med en masse faktating og viden, som man forholder sig til sammen, der gør at man kan forholde sig til sin situation på en ny måde*.

Omkring kursets ramme og set-up peger både kursister, pårørende og kursuslederen på - ligesom ved midtvejsevalueringen - at valget af en opstartsweekend efterfulgt af fire seminar dage på en lørdag, hvor de pårørende deltog i de første tre lørdage og med ca. 3-4 uger mellem hver kursusgang, har været den helt rigtige form. Det har betydning at kursisterne bliver rystet sammen før de pårørende kommer, og at der er en sidste gang uden pårørende, hvor kursisterne er *kommet et spadestik dybere*, fortæller kursuslederen. De pårørende fortæller, at kursuslederen var god til at få dem integreret på holdet, så de blev en gruppe, selvom *vi godt kunne mærke at de [kursisterne] allerede var rystet godt sammen*. At der går noget tid mellem kursusgangene - *hverken for kort eller for langt* - giver informanterne udtryk for er med til at sætte en proces i gang og at holde momentum; *man falder ikke ud af processen eller taber momentum*. Fra et evalueringsperspektiv bliver rammen således understøttende for intentionen om, at der sættes en proces i gang hos deltagerne omkring deres høretab, erkendelse og mestring heraf.

Deltagerne er blevet opfordret til at anvende logbøger - bøger hvor man gør personlige noter om indhold og drøftelser. Der er flere informanter, der fortæller, at de har fået et stort personligt udbytte ved at skrive pointer og refleksioner ned undervejs i forløbet, og at det fungerer som et materiale, som de kan vende tilbage til: *Jeg skrev rigtig meget logbog undervejs, så jeg har i dag en masse lækkerier, som jeg kan vende tilbage til*.

Kursuslederen fortæller og dokumenterer, at deltagerne til hver gang har haft hjemmearbejde i form af tekster, som skulle læses til den næste seminargang, og/eller øvelser. Før hver seminargang har deltagerne modtaget et informationsbrev med program og hjemmearbejde. Med klarhed over, hvad deltagerne skulle de enkelte seminargange, og at kursuslederen har inddraget hjemmearbejdet i undervisningen, er hjemmearbejde ikke blevet taget løst eller oplevet uforpligtende, som deltagerne fra Hold 1-3 gav udtryk for ved midtvejsevalueringen.

Deltagerne på Hold 4-6 fortæller, at forberedelse var med til at give *et fælles ståsted og fælles udgangspunkt, når man mødte op til kurset*. Og videre, at *det var med til at kvalificere vores samtaler, så det ikke bare blev en sludder for en sladder*. Teksterne fungerer også som *fagligt stof, man kan vende tilbage til*. Og derudover er det med til at holde fast i tanken om kurset,

når man er derhjemme, og den proces der er i gang. Informanter kommer også ind på, at hjemmearbejdet gav anledning til en masse snakke derhjemme mellem kursist og pårørende. Selvom nogle deltagere kunne opleve det som en hurdle at skulle læse, var det med til at holde fokus og gøre det hele meget mere seriøst: Ja, på den måde har man næsten uafbrudt været på kursus i fem måneder! Fra kursuslederens perspektiv bidrog hjemmearbejde til at vi kunne gå direkte i kødet på temaet, når vi mødtes og accelerere stoffet hurtigere. Kursuslederen er inde på, at hjemmearbejdet sammen med den proces, der har været i gang hos deltagerne, har bidraget til, at deltagerne har fået det store udbytte, som de har udtrykt; Jeg tror, at de er kommet endnu længere i deres proces, end de ellers ville have været.

En vigtig aktivitet på kurset – og som er fortsat fra de tidligere hold – har været, at kursisterne har skullet skrive deres hørehistorier (og de pårørende; en historie om, hvordan det er at være pårørende til et menneske med høretab – se fx Peters historie afsnit 3.8.2.) og fortælle dem for hinanden. Kursuslederen har desuden brugt at invitere to til flere tidligere kursister med til at fortælle deres hørehistorier.

Der er fremkommet mange udsagn om, at dét at skrive og høre andres hørehistorie sætter erkendelser og tanker i gang. Om at skrive sin historie fortæller informanter, at det gav blik for, hvor lang tid det har taget at gøre høretabet til en integreret del af mig; at man fik øje på både de situationer, som havde været vanskelige og stadig er det, men også hvad man har klaret og håndteret med sit høretab. Dermed har historierne på én gang været svære og gode at skrive.

At høre de andres historier fremstår endnu mere berigende – og dokumenterer stærkt, hvordan denne opgave/øvelse har bidraget til læring gennem samtale og refleksion. Om disse fortæller informanterne; At de lærte en masse ting af, fik endnu mere viden om årsager til høretab, blev overvældet af, hvor mange der har følt som mig, fik nogen at spejle sig i, hun blev et fyrtårn for mig, det påvirkede positivt mit syn på fremtiden og mine muligheder, det udvidede min forståelse, fik mig til at se, at jeg ikke er den eneste i verden med høretab, at der er andre der har slåssat med depression og sorg, det har trøstet mig, fik mig til at se at jeg jo ikke har høretab hele døgnet, gjorde noget ved mit selvbillede, vækkede en fælles genklang, fik mig til at forstå at høretab ikke er for sjovt osv.

Kursuslederen fremhæves som en meget central person for at skabe rammen, hvor det var trygt at tale. Deltagerne peger på, at hendes evne til at samle op på ting, der blev sagt, spørge mere i dybden, perspektivere indhold og runde drøftelser af, alt sammen har været afgørende for oplevelsen af et velstruktureret og lærerigt forløb. Men derudover, kursuslederens løbende sikring af, at alt høreteknisk udstyr var ladet op, blev brugt – skrivetolke, teleslynge og høreteknisk udstyr, der var stillet til rådighed af Comfort Audio – og at der var den omtalte taledisciplin, så alle kunne høre og se, hvad der foregik, og kunne være aktive deltagere.

(3) At læringsaktiviteter stimulerer til handling og føres over i hverdagen

Projektet har som overordnet formål haft at medvirke til øget livskvalitet for deltagerne. Det har været intentionen, at kurset skulle skabe forandring i deltagerens hverdag, hvorfor det har været en integreret tankegang i projektets læringstilgang at understøtte handling og overførsel af det lærte til deltagerens hverdag.

Kursuslederen fortæller, at der med temaet høretaktikker og mestringsstrategier, som har været et gennemgående fokus på de enkelte seminardage, er lagt vægt på handling og forandring i hverdagen. Erfaringsudveksling og personlige udfordringer har fra hver sin vinkel koblet til deltagerens hverdag – og fælles drøftelser orienteret sig mod at finde muligheder og nye løsninger.

Kursuslederen kommer ind på, at det kan være svært at bryde fasttømrede mønstre og strukturer, hvorfor det har været vigtigt også at give deltagerne konkrete opgaver, som de har skullet løse. Her har projektets beskrevne obligatoriske hjemmeopgave om at gennemføre en vanskelig kommunikationssituation været valgt, fortæller kursuslederen. Øvelsen havde til hensigt at understøtte deltageren i at få en succesoplevelse med positiv indvirkning på oplevelsen af livskvalitet, **jf. succeskriterium 3** og således koble mellem handling og forandring i hverdagen. Ved midtvejsevalueringen var denne hjemmeopgave ikke systematisk gennemført på kursusforløbene på Hold 1-3, men på Holdene 4-6 har kursuslederen fuldt implementeret dette (se også afsnit 4.4.).

Resultaterne viser, at projektets nytænkende element omkring en bevidst strategi for deltagerens læring – formuleret omkring tre læringsprincipper – er implementeret fuldt ud på Hold 4-6 ud fra de rammer og præmisser, projektet har haft. Læringstilgangen blev ved midtvejsevalueringen dokumenteret som værende i en god proces mod implementering, men der blev peget på områder, som påkaldte opmærksomhed og mulighed for forbedring. Disse områder har kursuslederen arbejdet bevidst med at integrere på de sidste hold, således at læringstilgangen vurderes fuldt integreret.

Det er evaluators vurdering, at netop den bevidste strategi for deltagerens læring har haft en afgørende betydning for deltagerens meget store udbytte af kursusforløbet.

[5. FAKTORERNE]

Som det er beskrevet i afsnit 3 har både midtvejs- og den afsluttende evaluering benyttet en evalueringsmetode, hvor man – udover vurdering af effekten af et projekt – også er undersøgende på, hvad det er for faktorer, der har været medvirkende til at skabe effekterne. Ved at blive klogere på, hvad der skaber de gode virkninger, identificerer man, hvilke faktorer der er vigtige at fastholde også fremadrettet – med tanke på at kursusforløbene gøres permanente.

Resultaterne har vist at det i et kvalificeringsforløb med fokus på læring og udvikling har betydning, at **deltagerne ser personlig relevans og mening** i den 'kvalificering', der foregår. Deltagerne skal opleve, at kurset gør en forskel i den konkrete og individuelle hverdag. I projekt *Hør for livet* har der været et overordnet fokus mod at øge deltagerens livskvalitet ved at styrke kommunikation og interaktion med andre med afsæt i den enkeltes høresituation.

På et internt seminar ved projektets opstart blev målgruppens centrale problemstillinger og udfordringer afdækket som en række antagelser og beskrevet i en forandringsteori. Evalueringen har dokumenteret, at disse forud-antagelser om målgruppen har været rigtige, hvilket dernæst har haft den afledte virkning, at kursets **mål** – med nogle få sproglige justeringer – **er vurderet 'rigtige' og relevante som styrende for kurset.**

I såvel midtvejs- som afsluttende evaluering er det kommet frem mange gange og fra mange indfaldsvinkler, at deltagerne ønsker at tale om de udfordringer og problemstillinger, som et høretab giver i hverdagen i såvel de nære relationer som på arbejdsplads og i fritidsliv. I evalueringen er dette udtrykt af deltagerne som; *vi vil tale om det, der er essensen af et høretab.*

Væsentligt her har det indebåret for deltagerne **(1)** at *forstå*, hvori høretabet består, dvs. have viden om hørelse og høretab både overordnet og i forhold til den enkeltes konkrete høretab; **(2)** at *få forståelse for* betydningen af at understøtte høretabet med høreteknik, så grundlaget for at høre bedst muligt udnyttes. Dernæst, **(3)** at *tilegne kommunikations- og hørestrategier* og *få inspiration* til at *leve et godt liv* med et høretab. Det er strategier og inspiration som bryder med uhensigtsmæssige mønstre og leder til ny og bedre adfærd – hvilket bibringes deltagerne via dels de anvendte interne og eksterne oplægsholdere (faglige eksperter) – dels gennem de erfaringer og levestrategier som ligestillede, dvs. andre med høretab i forskellige variationer, har formidlet på forløbet.

Som en underliggende kraft til at gå fra at forstå sit høretab til at anvende høre- og levestrategierne i hverdagen og øge oplevelsen af livskvalitet – ligger en vigtig proces i **(4)** at *erkende* høretabet og *få et ejerskab* til den høresituation, som man er i. Evalueringen har dokumenteret, at erkendelsesprocesser ikke sker i en bestemt rækkefølge eller én gang for alle, men at det er en løbende proces, hvor ting successivt falder på plads, men hvor også nye udfordringer opstår, fordi høretabet eller høresituationen ændrer sig. Dette vilkår har været integreret i kursets budskaber, hvorved det er håbet, at deltagerne står bedre rustet til at håndtere udfordringer, der kommer. De etablerede netværk via kurset har deltagerne peget på som en vigtig faktor for netop at imødekomme sådanne udfordringer.

At skabe denne bevægelse fra (1) til (4) forudsætter en **læreproces** hos deltagerne – her primært kursisterne, men nytænkningen med at inddrage **pårørende** har vist, at de **er en vigtig ressource for personen med høretab** og kan spille denne rolle meget bedre, såfremt

de også tilegner den tilsvarende viden, forståelse og strategier som kursisterne har gjort (1)-(3).

Resultaterne peger på, at **rammen** – kurset som **et sammenhængende forløb** over 5 fremmødegange fordelt over knapt et ½ år med ca. 4 ugers mellemrum – er én af faktorerne til at sætte denne **læreproces** i gang, fastholde den og føre den i mål.

Deltagerne trækker frem, at rammen skaber tid og rum for, at input og drøftelser fra seminar-dage kan arbejde videre i ens tanker, hvorved forløbet bliver en ubrudt proces. Evalueringen synliggør, at **hjemmearbejde** som forberedende læsning skaber et fælles ståsted og fælles udgangspunkt, når man møder op til kurset, hvilket kvalificerer dialog og accelererer forståelse og tilegnelse af kursets indhold. Det bliver også et fagligt stof, man senere kan vende tilbage til, ligesom det har medvirket til at sætte vigtige samtaler i gang derhjemme mellem deltager og pårørende. Den **obligatoriske hjemmeopgave** omkring en vanskelig oplevet kommunikationssituation skubber positivt til handling og forandring og bliver et vigtigt øvelsesrum for ny og bedre adfærd – sammen med forløbets øvrige øvelser med fokus på 'nye handlinger'.

Læreprocessen forløber også, når man som deltager befinder sig *på* kurset. Her har evalueringen vist, at projektets afsæt i **en bevidst strategi for læring** placeret under de tre overskrifter foldet ud i afsnit 4.8.3. har været helt centralt for deltagernes oplevelse af et stort udbytte af kurset. De centrale nøgleord matcher, hvad der allerede er trukket frem i afsnittet her: indhold, der får personlig mening og relevans, samtale og refleksion i en social ramme understøttet af hjemmearbejde, opgaver og øvelser, samt orientering mod anvendelse af det lærte i egen hverdag.

Læringsprincipperne er således en central faktor for deltagernes udbytte – og her skal denne faktor ses som noget, der både foregår **sammen med de andre på kurset** og **individelt mellem kursusdagene**. Som kursusansvarlig er det væsentligt, at kvalificering mod større livskvalitet ses med et sådan helhedsblik for at forstå den enkelte kursists og pårørendes *hele* læreproces.

En anden vigtig faktor, der har medvirket til projektets virkninger, er fokus på at **etablere det sociale fællesskab** som læreprocesserne på kursusdagene udspiller sig i og omkring. Her har evalueringen dokumenteret, at deltagerne oplevede fællesskabet som inkluderende og karakteriseret ved stor åbenhed, tillid og tryghed. Dette gav deltagerne mod og motivation til at spille sig selv personligt på banen, hvilket har været hele forudsætningen for erfaringsudveksling og videndeling om *essensen af et høretab*.

Evalueringen viser videre, at **kursuslederens evne til at lede fællesskabets samtaler og læreprocesser** er en vigtig faktor for deltagernes udbytte. Kursuslederen skal have et stort fagligt kendskab til høreområde, det konkrete kursusforløb og den valgte læringstilgang, men derudover skal kursuslederen kunne etablere god kontakt til holdet og bruge sit kendskab til holdet til at balancere og tilpasse et planlagt program i forhold til holdets behov, parathed og motivationer – mens målene for kurset fastholdes som overordnet rettesnor. Sådanne tilpasninger er en styrke så længe, at behovene bekræftes og afstemmes med deltagerne, herunder synliggøres for deltagerne, hvad der 'fravælges', så beslutningsprocessen ikke beror alene på kursuslederens vurdering og fornemmelse.

De fremhævede faktorer kan samles i det man i en uddannelsesmæssig sammenhæng kalder *de didaktiske overvejelser*. Det angår netop kategorierne: **mål, indhold, læreproces, evalu-**

ering, deltagernes forudsætninger/behov og rammen. Det centrale didaktiske spørgsmål er, hvordan disse bringes i et konstruktivt og produktivt forhold til hinanden, så den forandring man ønsker for målgruppen indfries. Her spiller intern som ekstern **evaluering** – i form af kursuslederens surveys efter hvert kursus, den systematiske midtvejsevaluering og livskvalitetsmåling – som integreret aktivitet for løbende at vurdere effekter og betydningsfulde faktorer en vigtig rolle i de didaktiske overvejelser. Den afsluttende evaluering viser, at det valgte samspil mellem de seks didaktiske kategorier har været konstruktive og ført til stor effekt.

At skabe virkningsfulde kvalificeringsforløb, som *Hør for livet* er et eksempel på, kræver **ledelse og koordinering af en kursusansvarlig/projektledelsesgruppe**. *Hør for livet* har haft en styregruppe (se oversigt afsnit 2.6.). Gruppen har mødtes i opstartsfasen, og er skriftligt orienteret undervejs i projektet, men er ikke mødtes, fordi projektet har forløbet uden 'komplikationer'. Styregruppen skal mødes, når resultaterne af den afsluttende evaluering foreligger mhp. at drøfte denne og anbefalinger, der udspringer heraf. Således finder projektlederen den organisatoriske backup passende i forhold til, hvordan projektets har forløbet.

Projektlederen/kursuslederen peger på, at administration, undervisning og kursusledelse har været en omfattende opgave, som i tid strækker sig før kursusforløbet går i gang, undervejs – på og i mellem kursusdage – og efter et afsluttet forløb. Der er mange informationer, som løbende skal gives til deltagerne. Og det at skabe den røde tråd og binde sløjfe kræver en løbende opmærksom mod kurset og de individuelle tilpasninger – ved siden af de mange andre opgaver, som en konsulentfunktion i Høreforeningen kræver.

I den forbindelse fremføres, at det ville være mere ideelt med to kursusansvarlige på seminar-dage, hvor der både er kursister og pårørende, dvs. op til 24 deltagere. Det har kurset ikke haft økonomi eller ressourcer til. Behovet skal ses i lyset af både opgaven med undervisning, kursusledelse og en høreteknik, der løbende skal flyttes med rundt, når kommunikationsrummet ændres i forbindelse med forskellige gruppeorganiseringer, men også at der dukker mange individuelle behov op mellem det fælles program. En god service fra det sted, hvor kurset afholdes spiller positivt ind på en god afvikling af de enkelte kursusdage og har været en stor støtte, når kursusledelsen har været gennemført ved én person.

[6. KONKLUSIONEN]

Projekt *Hør for livet* har haft et overordnet fokus på at kvalificere til at *høre for livet*, dvs. at bevidstgøre kursusdeltagerne om deres høresituation, så de oplever ejerskab, lyst, mod og får strategier til at opretholde kommunikation og samvær med andre i hverdagen, trods et høretab. Denne hensigt har været samlet i det overordnede formål og begreb om at styrke deltagerens livskvalitet.

Informanter fra samtlige hold har overordnet udtrykt en helt gennemgående stor begejstring og stort udbytte af kursusforløbet, idet deres tilfredsheds- og successcore har ligget på et 4-tal som det mest hyppige, tæt fulgt af et 5-tal med baggrund i en skala, hvor 1 var lavest og 5 højest.

Deltagerens livskvalitetsmåling, der er foretaget som en scoring af 12 livskvalitetsparametre før og efter kurset, viser, at næsten 8 ud af 10 kursister på Hold 1-3 har oplevet en forbedret livskvalitet. Og at tallet er øgedes til mere end 9 ud af 10 kursister på Hold 4-6. Projektets første succeskriterium om, at 85 % af deltagerne skulle opleve en forbedret score af deres livskvalitet, når den enkeltes samlede score sammenlignedes før og efter kurset, har således været fuldt indfriet på Hold 4-6, og næsten indfriet for de første tre hold.

Projektet har haft deltagelse af i alt 65 mennesker med høretab og 65 pårørende, 130 deltagere i alt ud af maksimalt 144. Det svarer til deltagelse af mellem 10-12 kursister og deres pårørende på hvert hold med undtagelse af Hold 2, hvor flere tilmeldte af personlige omstændigheder måtte melde fra igen før kursets begyndelse. Projektets andet succeskriterium om min. 75 %'s gennemførelse, sv.t. maksimalt ophør af tre kursister/pårørende ud af 12, er fuldt indfriet på samtlige hold. Således er der ingen hold med mere end én kursist/pårørende, der stopper forløbet, og tre af de seks hold har 100 %'s gennemførelse. Ligeledes kan man iagttage et højt kontinuerligt fremmøde på de enkelte seminargange.

Det høje kontinuerlige fremmøde har været et første vigtigt trin for, at deltagere indfrier projektets overordnede formål og enkelte delmål, idet omfanget af deltagelse i kursets tilrettelagte indhold anses som et vigtigt redskab til at påvirke livskvaliteten. Succeskriteriet er indfriet, trods det, at kursuslederfunktionen over de godt tre projektår har været båret af tre forskellige ansatte fra Høreforeningen, og kan forklares ved, at kursuslederne har sikret god overlevering om kursets indhold, opbygning og læringsstrategi, understøttet af den eksterne konsulent tilknyttet projektet.

Evalueringen undersøgte indledningsvis 'rigtigheden' af de antagelser om centrale problematikker, som mennesker med høretab vurderedes at have og som udgjorde grundlaget for projektets specifikke design og mål. Disse antagelser er fuldt ud spejlet hos deltagerne i kursusforløbene, hvor et høretab opleves at blive en stor barriere i al kommunikation og lydbåren information fra omverdenen, hvilket sætter relationer under pres. Det er både relationer i arbejds- og private sammenhænge og i samspillet med større eller mindre grupper af mennesker. Fordi kontakt med omverdenen og andre mennesker er så essentielt for personlig og faglig udvikling, velvære, selvfølelse og selvforståelse påvirker et høretab selve livskvaliteten. Mange af kursets deltagere har oplevet episoder, hvor de har følt afmagt eller at være fravalgt. Flere refererer til perioder med nedture og en tendens til at trække sig tilbage fra fællesskaber mod større isolation.

Det er op mod denne virkelighed, at deltagernes udbytte af *Hør for livet* skal ses, idet kursusforløbet har været et vendepunkt for mange og kvalificeret til *at høre for livet*, hvad enten høretabet har været medfødt eller erhvervet.

Deltagernes udbytte samler sig under fire temaer, der angår (1) ny viden, forståelse og erkendelser om høretabet og egen høresituation; (2) ejerskab til høretabet og indoptagelse af nye høre- og handlestrategier, der bryder med tidligere uhensigtsmæssige mønstre og strukturer; (3) betydningen af at møde andre ligestillede (mennesker med en variation over et høretab), der – i et fællesskab præget af stor åbenhed og tillid – har fungeret som en tryk ramme for erfaringsudveksling og deling af livs-/hørehistorier, som for mange har været meget personlige og sårbare at lægge frem, men et vendepunkt at høre, fordi kursisterne har kunnet spejle sig i historierne og finde inspiration og brugbare levestrategier for fremtiden; og (4) at fællesskabet på de enkelte hold har udviklet sig til et egentlig netværk, som deltagerne har brugt og bruger i et fremadrettet perspektiv som sparringspartnere og som støttende ligestillede.

Projektets fire kortsigtede og to langsigtede mål er vurderet. Evalueringen konkluderer, at alle mål er indfriet – for mål 1, 4, 5 og 6 er der tale om en indfrielsesgrad *i meget høj grad* – og for mål 2 og 3 i en grad som det har været muligt for at sikre en højere prioritering af de andre mål. Udfordringen med mål 2 og 3, der knytter sig til indblik i høretekniske hjælpemidler og den offentlige/private hørerehabilitering, er, at disse områder er svære at formidle enkelt og at skabe overblik over.

Styrken i målene ligger i helheden; målene har en vigtig indre sammenhæng, hvor mål 1 (2) udgør en vigtig basis – at forstå sin høresituation og finde sin identitet med et høretab. Og mål 4 er det helt væsentlige at nå hen til, dvs. at få ejerskab til og mestre sit høretab ved at arbejde med at forbedre kommunikation med andre via gode hørestrategier. Men at man ikke når hen til mål 4 uden via mål 2 og 3 – høreteknik og viden om høresystemet. I dette projekt har mål 1 og 4 været vægtet højest i forhold til mål 2 og 3.

Vurderingen af projektets fire kortsigtede og to langsigtede mål leder til forslag om at basere kurset *Hør for livet* på fem mål i fremtiden, såfremt kurset forankres og bliver et fast tilbud til Høreforeningens medlemmer.

Det har vist sig meget relevant at arbejde med de tre nytænkende elementer: (1) Forskellige holdsammensætninger; (2) Pårørende som del af kursusdeltagerne og; (3) Kursusgennemførelse med afsæt i en bevidst strategi for deltagernes læring og udvikling.

(1) Med det gennemgående vigtige resultat, at det er kursets faglige oplæg i tæt samspil med deltagernes erfaringsudveksling, -kobling og deling af viden, der skaber det største udbytte for deltagerne – har det vist sig konstruktivt, at holdene er miksede, dvs. sammensat af mennesker med både et medfødt og erhvervet høretab, men ud fra at holdene *samtidig* har en vis volumen, så der kan etableres dynamikker mellem mangfoldige hørehistorier og høresituationer, som den enkelte kan relatere til. Det ser ud til, at den afgørende parameter i holdsammensætningen er mangfoldigheden af erfaringer, hvorved der 'altid' er én, man kan relatere til eller lære af. Antallet på 12 kursister fremstår som velegnet; et mindre antal (fx 6-7) ville højst sandsynligt ikke have givet grundlag for samme dynamik, som hvis deltagerne var miksede. 12 er til gengæld et øvre tal, når man som kursusleder skal håndtere undervisning og de mange praktiske, sociale og faglige udfordringer og behov gennemførelse af et kursusforløb indebærer.

(2) Projektets antagelse om, at den pårørende spiller en vigtig rolle for livsudfoldelsen hos mennesker med et høretab, er stærkt blevet bekræftet af både kursister og pårørende. For at realisere dette handler det både om, at den pårørende hjælpes til en bedre forståelse af den nærtstående konkrete høretab, fordi denne forståelse giver grundlag for den 'rigtige' støtte, og et behov for sammen at afklare, hvordan den vanskelige pårørenderolle ønskes udfyldt af parterne, da rollen for mange er forbundet med stor usikkerhed. Herved kan den pårørende blive en vigtig ressource for personen med høretab, og høretabet blive til et fælles anliggende.

(3) Resultaterne viser, at projektets nytænkende element omkring en bevidst strategi for deltagernes læring udtrykt i projektets læringskontrakt til kursisterne og formuleret omkring tre læringsprincipper er implementeret fuldt ud på Hold 4-6. Læringstilgangen blev ved midtvejs-evalueringen dokumenteret som værende i en god proces mod implementering, men der blev peget på områder, som kunne integreres yderligere. Disse områder har kursuslederen arbejdet bevidst med at føre ind på de sidste hold, således at læringstilgangen, der omfatter: (1) at kursisten gøres til centrum for sin læring; (2) At kursistens læring bevidstgøres gennem samtale og refleksion i en social ramme; og (3) At læringsaktiviteter stimulerer til handling og føres over i hverdagen – vurderes fuldt integreret.

Det er evaluators vurdering, at netop den bevidste strategi for deltagernes læring og udvikling har haft en afgørende betydning for deltagernes meget store udbytte af kursusforløbet, fordi det sætter den væsentlige læreproces i gang hos deltagerne, som både skaber forståelse for, hvori høretabet består, og hvordan det konkret kommer til udtryk som udfordringer i hverdagen. Men læreprocessen skubbes videre, positivt, mod erkendelse og accept af høretabet, som sammen med anvisninger på gode hørestrategier bliver grundlag for kursisten til at tage ejerskab for sin høresituation og mod og lyst til at kommunikere med andre, trods høretabet.

Det sammenhængende kursusforløb med et weekendseminar og fire seminardage fordelt over knapt et ½ år og med 3-4 ugers mellemrum mellem seminardagene har vist sig som en understøttende ramme for den nævnte læreproces, fordi deltagerne oplever at rammen sammen med hjemmeopgaver er med til at fastholde dem i kurset og processen, også når de befinder sig derhjemme mellem kursusgangene. Kursuslederens evne til at lede lære- og samtaleprocesser er trådt frem som en samlende faktor for det gode resultat.

[7. ANBEFALINGERNE]

Anbefalingerne i dette afsnit baserer sig på de overordentlige gode resultater, som evalueringen har dokumenteret om projektet *Hør for livet*. Resultaterne hviler på et materiale med en for området stor volumen, idet kursusforløbet har været afprøvet på seks forløb med deltagelse fra 130 mennesker, der har et høreproblem helt tæt inde på livet, enten fordi de har et høretab eller er nærtstående til én, der har det.

Anbefalingerne knytter sig til to spor, hvoraf det ene handler om *forankring* af *Hør for livet* i den form, som udviklingsprojektet gennem afprøvning og raffinering har fundet frem til og er dokumenteret med evalueringen. Det andet spor vedrører *spredning* af de gode erfaringer til andre målgrupper inden eller uden for høreområdet.

7.1. anbefaling 1: Forankring

Med baggrund i hvor indgribende et høreproblem er følelsesmæssigt, socialt, fysisk og praktisk, at statistik² viser, at op mod hver sjette dansker har et høreproblem, heraf at halvdelen er under 65 år³ (jf. projektets målgruppe), samt hvor markant en betydning kvalificeringsforløbet *Hør for livet* har haft for deltagerne, må det **stærkt anbefales, at *Hør for livet* gøres til et fast tilbud**. Det anbefales, at tilbuddet forankres i den form, som udviklingsprojektet har fundet frem til efter afprøvning og justering, og som er dokumenteret med evalueringen.

Kvalificeringsforløbet har vist sig at spille en væsentlig rolle i forhold til erkendelse af høretab og at tage ejerskab til det gennem en forståelse for at anvende høreteknik, der kan være en hjælp til at kompensere for høretabet, og at integrere hørestrategier som understøtter og fastholder kommunikation med andre mennesker i såvel den nære kreds af relationer som i relationer hørende til arbejdslivssfæren.

En dansk undersøgelse⁴ har specifikt dokumenteret, at høretab har en negativ effekt i forhold til arbejdsmarkedstilknytning. Mennesker med høretab har en tidligere tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet end andre (efterløn, førtidspension). Det bemærkelsesværdige i undersøgelsen er, at selvom deltagere i undersøgelsen angav, at de havde et problem med deres hørelse, gav størstedelen udtryk for, at høretabet ikke havde stor betydning i deres arbejdsliv.

Undersøgelsen peger på, at personerne trækker sig, fordi de har en oplevelse af et forringet arbejdsliv, men uden at de forbinder det med deres høreproblem. I evalueringen har deltagere fremsagt udsagn, der på samme måde har været forbundet med en undren over tilbagevendende tristhed og nedsat livskvalitet uden en refleksion over, at det kunne have forbindelse til høretabet. Gennem deltagelse i *Hør for livet* er sådanne sammenhænge "pludselig blevet klare" – og har dernæst igangsat et andet handleberedskab over for høretabet og dets indvirkning på hverdag og arbejdsliv.

² Se fakta på www.hoerelse.info

³ Se fakta på www.hoerelse.info, hvor der henvises til en svensk undersøgelse.

⁴ Undersøgelsen er fra 2006 og udført af Socialforskningsinstituttet (SFI). (Rapport: Christensen, Vibeke Tornhøj (2006): Uhørt? Betydningen af nedsat hørelse for arbejdsmarkedstilknytning og arbejdsliv. Socialforskningsinstituttet 2006).

Tidligere (uønsket) tilbagetrækning fra arbejdslivet pga. høretab har først og fremmest store personlige omkostninger. Evalueringen har dokumenteret, at netop frygten for at miste sit job fremstår som ét af de værste scenarier for kursisterne. Og denne frygt har også været medvirkende til, at flere har forsøgt at skjule deres høreproblem.

Men i et samfundsøkonomisk perspektiv har høretab også store omkostninger. En lavere beskæftigelsesgrad, stress og større fravær betinget af fx et 'forkert' arbejde eller ikke-optimale kompenserende foranstaltninger giver et tab på arbejdsproduktionssiden med deraf følgende lavere skatteindtægter og øgede omkostninger til overførselsindkomster. Den danske undersøgelse peger her på, at alene en opgørelse over tabt arbejdsproduktion for mennesker med høreproblemer i alderen 50-64 år giver et tab på en lille milliard kroner, hvis alle usikkerheder fraregnes.

Heidis hørehistorie (afsnit 2.3.) er en levende fortælling om høretab som et snigende problem, der gradvist trækker hende væk fra arbejdsmarkedet mod social isolation, men hvor denne bevægelse bliver vendt rundt takket være hendes ejerskab til høretabet, et nyt job, der matcher hendes hørelse og en vilje til at orientere sig igen mod en social omverden.

Der er brug for kvalificeringstilbud som Hør for livet!!

Høreforeningens landsformand Majbritt Garbul Tobberup erklærer sig helt enig i evalueringens vigtige resultater som grundlag for at gøre *Hør for livet* til et permanent tilbud. Hun henviser til resultaterne, der har vist indvirkninger på både arbejdsliv og privatliv, og fremholder såvel de personlige som samfundsøkonomiske gevinster, hvis et kursus på fem fremmødegange kan øge tilknytningen til arbejdsliv og styrke parforhold/familieliv. Hun har selv været i dialog med kursister og deres pårørende, som har givet udtryk for disse effekter af kurset.

Det er dog formandens vurdering, at Høreforeningen ikke har de økonomiske ressourcer til at gøre *Hør for livet* til et permanent tilbud. Den helt vigtige opgave bliver derfor at afsøge i hvilket regi et sådan tilbud kan integreres fremadrettet.

Det anbefales, at styregruppen foretager denne afsøgning via sine samarbejdspartnere på høreområdet. Her kan de kommunale Kommunikationscentre være en vigtig aktør. Desuden at bruge evalueringens resultater til at påvirke det politiske niveau.

Høreforeningen afholder en 'reunion-arrangement' for de kursister og pårørende, der har deltaget i *Hør for livet* gennem projektet. Afhængig af deltagelsens volumen har det relevans at styregruppen vurderer, om dette arrangement kan udnyttes strategisk i forhold til permanentgørelse af *Hør for livet* via invitation og tilstedeværelse af medier og/eller politiske aktører.

7.2. Anbefaling 2: Spredning

Kvalificeringsforløbet er et koncept, der kan spredes til andre områder.

For det første, at det vigtige resultat omkring *deltagelse af pårørende i et kursusforløb* kan føres over til andre af Høreforeningens kursusudbud. Det væsentlige udgangspunkt er at medtænke den pårørende som deltager og ikke som en gæst eller et 'vedhæng' til den, der har høretabet. Tilgangen har rødder i et systemisk perspektiv, hvor et høretab ikke kun har én

ejer, men at hele den sociale sammenhæng, hvori personen med en funktionsnedsættelse indgår, vil blive påvirket og eje problemet.

Inden for systemisk teori forsøger et system, der bliver 'forstyrret' (forandret), at komme tilbage til en ligevægt/balance. Det sker gennem feedback mellem delene og ændring af delene. Hvis feedbacken ikke opfattes eller responset bliver 'forkert', kan forandringen føre til en forstærkende proces hos én del, der kan ende med at kollapse. Overført til familier, hvor et familiemedlem får et høretab, kan det føre til kollaps (isolation, ensomhed, ødelæggelse af relationer) i en eller anden form, hvis familiens medlemmer ikke reagerer på forandringen eller finder en ny måde at fungere på, der skaber den gode balance.

Evalueringen har vist, at der er brug for hjælp til at få øje på, at der er sket en ændring (dette kan være vanskeligt at opdage, når et høretab kommer snigende), dernæst identificere hvori ændringen består (høretabets form og indvirkning) og endelig hjælp til, hvordan delene kan indrette sig på og balancere ændringen, dvs. hvordan også den vanskelige pårørenderolle kan blive funktionel. Det handler således om bevidsthed om systemets feedback til hinanden.

Derved har det betydning at indtænke både personen med høretab og den pårørende som målgruppe for kvalificering, dvs. som i *Hør for livet* – at i tilrettelæggelsen af et kursus afdække problematikker fra begge parter synsvinkler og planlægge et indhold og læreprocesser, som imødekommer sådanne problematikker med fokus på begge parter.

For det andet, at sprede konceptet til *andre målgrupper*. Man kunne tænke i knopskydning til familier med børn, der har høretab; en del 2 henvendt til kursisterne fra *Hør for livet*, en arbejdsrettet version for 'min chef (HR-konsulent) og mig' eller til andre handicaporganisationer.

Med Høreforeningens placering i Handicaporganisationernes Hus, der huser op mod 30 handicaporganisationer, vil det være oplagt at formidle evalueringens resultater og konceptet på en *intern spredningskonference*. Høreforeningen kan sammen med arbejdsgruppen bag projektet *Hør for livet* fungere som ressourcepersoner i forhold til at implementere en tilpasset version til sådanne organisationer, hvis de har interesse i at arbejde med en tilsvarende kvalificering af deres målgrupper.

For det tredje, at sprede konceptet til fagfolk. Og her ville det have relevans at tænke i organisationer, hvor *Hør for livet* i dets afprøvede version fremadrettet kunne forankres, jf. anbefaling 1. Høreforeningen har flere gange henvist til Kommunikationscentrene. Her er det allerede en del af centrenes tilbud at udbyde undervisning, der skal afhjælpe konsekvenserne af et høretab.

Opsamling af konceptets læringstilgang i *et vejledningshæfte* kan være et brugbart første trin for andre fagfolk, der skal gennemføre tilsvarende kurser. Et næste trin kunne være at afholde et *minikursus* i vejledningshæftets tilgang. Der kan tænkes i et egentligt udviklingsprojekt, hvor *Hør for livet* får en supplerende og stærkere vinkel på arbejdsmarkedstilknytning, og hvor Kommunikationscentre og Jobcentre går sammen om opgaven.

[8. BILAGET]

Den visuelle oversigt udtrykker projektets *forandringsteori* og er et landkort over sammenhænge mellem projektets indsatser og ønskede virkninger.

